PEREGRINUS CRACOVIENSIS Zeszyt 8, 2000
ISSN 1425-1922

Franciszek Mróz

Sanktuaria i kaplice Bożego Grobu w Polsce

„Et erit sepulchrum
eius gloriosum"[1]

1. Wstęp

Wśród wielu miejsc pielgrzymkowych świata chrześcijańskiego niewątpliwie najważniejszym jest Bazylika Grobu Bożego w Jerozolimie. To w niej bowiem znajduje się miejsce, gdzie Jezus Chrystus został ukrzyżowany i złożony do grobu. Bazylika ta począwszy już, od IV w., była najważniejszym celem pielgrzymek chrześcijańskich, które przybywały do Ziemi Świętej.

Sanktuarium Grobu Chrystusa w Jerozolimie stało się z czasem źródłem inspiracji do powstawania kopii architektonicznych. Już od wczesnego średniowiecza, we wszystkich rodzajach sztuki europejskiej rozpowszechniły się wyobrażenia i naśladownictw Grobu Chrystusa. Charakter tych wczesnych kopii był symboliczny i ograniczał się do powtarzania jedynie najistotniejszych elementów kaplicy Grobu Świętego. Inspiracją zaś dla tych przedstawień i imitacji były źródła literackie: opisy pielgrzymów, uczestników wypraw krzyżowych, podróżników, a także szkice i później mniej lub więcej dokładne pomiary czy nawet modele. Kopiowano lub trawestowano różne elementy jerozolimskiego zespołu: sam sarkofag grobowy, komorę grobową, kaplicę-mauzoleum osłoniętą baldachimowym cyborium, a nawet całą rotundę Anastasis, w której centrum znajdowała się kaplica[2]. Należy zaznaczyć, że bardzo często niedokładne opisy doprowadzały do tak zwanego zjawiska kontaminacji – mieszania i łączenia cech mauzoleum Chrystusa z elementami osłaniającej je rotundy, pod wspólnym określeniem *Sanctum Sepulchrum*, które stosowano także do wszystkich składników zespołu[3]. Zjawisko kontaminacji wyjaśnia znaczne różnice w architekturze poszczególnych przedstawień Grobu Chrystusa. Różnice te wynikają także z faktu, że kaplica Grobu Pańskiego w Jerozolimie w ciągu całej swej historii ulegała licznym przeobrażeniom, związanym ze zniszczeniami i rekonstrukcjami.

Zwyczaj budowania Bożych Grobów związany jest z liturgią Wielkiego Piątku, a konkretnie z obrzędem będącym pamiątką złożenia Ciała Jezusa Chrystusa do Grobu. Tradycja ta wywodzi się z Europy Zachodniej, w związku z rozwojem udramatyzowanych liturgicznych obrzędów paschalnego triduum. Pierwsze informacje o tzw. pogrzebie Chrystusa pochodzą już z X w. Od XI w. przekazy mówiące

o Bożych Grobach są coraz liczniejsze i dotyczą takich krajów, jak: Anglia, Austria, Francja, Niemcy, Polska, Węgry i Włochy, a od XV w. również Portugalia i Szwecja.

W ciągu wieków Boże Groby przybierały różne formy. Początkowo wznoszono je na ołtarzu, najczęściej z zasłon w kształcie namiotu lub cyborium, wewnątrz którego umieszczano skrzynię grobową. W symbolice średniowiecza grobem był sam ołtarz. Grób Boży przybierał również postać tumby grobowej w kształcie skrzyni, niekiedy bogato zdobionej, drewnianego lub marmurowego mauzoleum z wejściem lub nawet osobnej kaplicy. W ciągu XV w. szczególny kult Grobu Świętego obserwujemy zwłaszcza w Europie Środkowej. W tym też okresie rozpoczęła się nowa fala pielgrzymek do Ziemi Świętej, a także zaczęto zakładać kalwarie oraz drogi jerozolimskie. W wyniku tych okoliczności powstają w Europie „archeologiczne" kopie kaplicy Grobu Chrystusa, puste stałe groby, które sytuowano nie tylko we wnętrzu świątyń, ale także w otwartym krajobrazie. Od XVI w. budowano groby o pięknych i wyszukanych kształtach, a ich lokalizacja w kościele była różna. W XIX i XX w. dekoracje Grobów budowanych w Polsce miały wydźwięk symboliczny, podkreślano bowiem elementy narodowe i patriotyczne. Takie formy Grobów możemy spotkać w naszym kraju również obecnie.

W kształtowaniu się zwyczaju budowania Bożych Grobów ogromny udział mieli Kanonicy Regularni Stróżowie Grobu Jerozolimskiego, zwani w Polsce popularnie bożogrobcami lub miechowitami. To zakonnicy tego zgromadzenia, noszący na lewej piersi czerwony krzyż patriarchalny, poprzez szerzenie kultu Grobu Chrystusowego nadawali szersze uzasadnienie teologiczne zwyczajowi budowania Bożych Grobów. Wśród wielu świątyń na terenie Polski, należących do bożogrobców, w trzech zachowały się kaplice Bożego Grobu. Są to: bazylika pod wezwaniem Grobu Bożego w Miechowie, bazylika pod wezwaniem Ducha Świętego w Przeworsku i kościół śś. Piotra i Pawła w Nysie. Kaplice Grobu Pańskiego w Miechowie i Przeworsku są obecnie Sanktuariami Pańskimi, do których corocznie przybywają liczni pielgrzymi. Dlatego też tym dwóm sanktuariom poświęcimy najwięcej miejsca w niniejszym artykule. Kaplica w Nysie jest także cennym obiektem dla naszych rozważań, jednak tu kult sprowadza się tylko do miejscowych parafian, przez co posiada ona obecnie całkowicie odmienne znaczenie w porównaniu do monumentów w Miechowie i w Przeworsku. Poza grupą kaplic Grobu Chrystusa, wznoszonych przy kościołach lub klasztorach, związanych z zakonem bożogrobców, istnieją jeszcze dwie inne grupy o odmiennym charakterze. Do pierwszej z nich należą osobne kaplice, które nie wchodzą w skład większych zespołów. Występują one w Polsce tylko na Śląsku i powstały pod wpływem kaplicy Grobu Chrystusa w Görlitz lub bezpośrednio pod wpływem Grobu jerozolimskiego. Są to trzy kaplice w: Żaganiu, Głogówku i Potępie. Drugą najliczniejszą grupę kaplic Bożego Grobu stanowią kaplice wchodzące w skład kalwarii.

Podstawowym źródłem, z którego korzystano przy pisaniu artykułu, jest materiał opisowy zawarty w literaturze, przy czym najcenniejszymi opracowaniami były prace A. Jackowskiego[4], J. Łozińskiego[5], J. Samka[6] i M. Tobiasza[7]. Szczegól-

Ryc. 1.
Rozmieszczenia kaplic Bożego Grobu w Polsce

nie cenne okazały się uwagi i pomoc ks. Proboszcza parafii w Przeworsku – Stanisława Szałankiewicza, ks. Kanonika Jerzego Gredki – proboszcza parafii w Miechowie, i o. Nikodema Gdyka ofm z Komisariatu Ziemi Świętej w Krakowie, którym autor składa podziękowania.

Celem artykułu jest charakterystyka struktury oraz sposobu funkcjonowania kaplic Bożego Grobu w Polsce, z podkreśleniem kaplic zbudowanych przez bożogrobców, a będących obecnie sanktuariami Grobu Pańskiego. Autor stawia sobie

również za cel przedstawić owe kaplice jako miejsca kultu tajemnicy Zmartwychwstania Jezusa Chrystusa.

Głównym motywem skłaniającym autora do podjęcia tematu kaplic i sanktuariów Świętego Grobu w Polsce jest brak dokładnych opracowań dotyczących powyższego tematu. Autor podjął się zadania opisania struktury i sposobu funkcjonowania wąskiej grupy wśród sanktuariów pańskich, jakimi są sanktuaria Grobu Pańskiego. W artykule tym przedstawiono także wszystkie kaplice Grobu Chrystusa, które znajdują się na terenie Polski, które nie są wprawdzie sanktuariami pańskimi, jednak ich scharakteryzowanie autor uznał za konieczne. Jednym z motywów napisania niniejszego artykułu były także przeżycia i refleksje autora związane z uczestnictwem corocznie, od kilkunastu lat w liturgii *Triduum Sacrum* w bazylice pw. Ducha Świętego w Przeworsku, przy której wznosi się kaplica Bożego Grobu.

2. Sanktuarium Grobu Pańskiego w Miechowie

Początki sanktuarium Grobu Pańskiego w Miechowie sięgają XII w., kiedy to Jaksa, herbu Gryf, wróciwszy szczęśliwie w 1163 r. z wyprawy do Ziemi Świętej, postanowił wypełnić ślub i zbudować kościół w swej rodzinnej wsi Miechowie. Postanowienie to wykonał w tymże roku, kiedy przywiózł z Jerozolimy kilka worków ziemi z Golgoty. Sprowadził także zakonników – Stróżów Grobu Jerozolimskiego, sprawujących opiekę nad najświętszymi relikwiami chrześcijaństwa – relikwią Drzewa Krzyża Świętego i Grobem Chrystusa. *Cronica Polonorum* Macieja Miechowity podaje rok fundacji pierwszego w Polsce klasztoru i kościoła bożogrobców w 1162 r., a więc kiedy Jaksa z Miechowa przebywał w Jerozolimie[8]. Taka praktyka obdarowywania zakonów przez pielgrzymów jeszcze podczas ich pobytu w Ziemi Świętej była wówczas dobrze znana i praktykowana.

Pierwszy niewielki kościółek wybudowany w Miechowie został konsekrowany pod wezwaniem Grobu Pańskiego w 1186 r. przez krakowskiego biskupa Gedkę. Ponieważ z biegiem lat stał się zbyt mały, piąty z kolei proboszcz Henryk rozpoczął budowę nowego, znacznie większego kościoła. Jego budowa przypada na lata 1233-1293. Była to budowla w stylu romańskim, z kamienia i cegły, która w niezmienionej formie przetrwała do pożaru w 1379 r. Budowę nowej, trzynawowej świątyni z elementami gotyckimi ukończono dopiero w 1410 r. Kościół ten wraz z wieżą i klasztorem ulegał wielokrotnym pożarom w latach 1506 i 1745. Ostatni z nich był szczególnie dotkliwy, gdyż po tej tragedii świątynię należało odbudować niemal od początku. Prace budowlane i wykończeniowe trwały blisko sześćdziesiąt lat. Wewnątrz kościoła dokonano zasadniczych przeróbek, odbudowano także wieżę kościelną, na której umieszczono hełm, kryty blachą miedzianą w kształcie kuli (symbolizujący kulę ziemską), na której został przybity pozłacany podwójny krzyż – godło bożogrobców. Konsekracja kościoła nastąpiła dopiero w dniu 15 lipca 1802 r., a dokonał jej ostatni proboszcz generalny zakonu bożogrobców – biskup Tomasz Nowiński.

Widok bazyliki Grobu Bożego w Miechowie od strony południowo-wschodniej
(fot. Z. Sułek)

Po kasacie zakonu bożogrobców w 1819 r. ostatni proboszcz miechowita, ks. Baltazar Chwalbiński, zrezygnował w 1852 r. z probostwa. Od tego czasu kościół i duszpasterstwo objęli księża diecezjalni. Restauracje miechowskiej świątyni, przeprowadzone w XIX w., nie wprowadziły żadnych zasadniczych zmian w architekturze i urządzeniu wnętrza.

Wieloletnie starania proboszczów parafii miechowskiej o podniesienie rangi miechowskiej świątyni zostały zakończone sukcesem, kiedy to Ojciec Święty Jan Paweł II wydał w dniu 10 kwietnia 1996 r. *breve* nominujące miechowski kościół do godności Bazyliki Mniejszej. W dniu 3 listopada 1996 r. Prymas Polski ksiądz kardynał Józef Glemp uroczyście ogłosił papieski dokument i od tego dnia miechowska świątynia nosi ten zaszczytny tytuł.

2.1. Kaplica Grobu Chrystusa w kościele bożogrobców w Miechowie

Kaplica Bożego Grobu w Miechowie jest najstarszym z zachowanych w Polsce architektonicznych naśladownictw Grobu Jezusa Chrystusa. Informacje dotyczące powstania tej kaplicy w miechowskim klasztorze są skąpe, dlatego tylko w sposób przybliżony możemy określić czas jej budowy[9]. Jedynym źródłem wiadomości o jej powstaniu jest kronika S. Nakielskiego *Miechovia sive promptuarium anti-*

Kaplica Grobu Pańskiego
w Miechowie – widok z zewnątrz,
od strony południowej (fot. Z. Sułek)

quitatum manasterii Miechoviensis... Dowiadujemy się z niej, że 15 sierpnia 1506 r. pożar zniszczył dawne zabudowania konwentu. Wzniesienie nowego kompleksu budynków klasztornych, w tym także kaplicy Grobu Chrystusa, było zasługą ks. Tomasza z Olkusza, prepozyta w latach 1508-1542. Jest pewne, że kaplica istniała już w 1538 r. Poświadcza to dedykowany ks. Tomaszowi panegiryczny wstęp do dziełka ks. Stanisława z Łowicza, wydanego w 1538 r. w Krakowie[10]. Materialną przesłanką do jeszcze bliższego określenia czasu powstania elementów wystroju kaplicy jest portal w przejściu z kościoła do krużganków klasztornych, opatrzony datą 1534 r. oraz imieniem prepozyta ks. Tomasza z Olkusza. Portal kaplicy Grobu Chrystusa, zajmujący wejście do niej z krużganka, choć jest nieco mniej ozdobiony, ma formy analogiczne, jakby odkute tą samą ręką[11]. Ponieważ prace przy niewielkiej i architektonicznie skromnej budowli trwały zapewne najwyżej kilka lat, można z dużym prawdopodobieństwem przypuścić, że nie zaczęto ich przed 1530 r. Fakt, że kaplica Bożego Grobu powstała w latach 30. XVI w., potwierdzają także informacje z dziejów konwentu bożogrobców podane przez P. Pękalskiego[12].

Kaplica Bożego Grobu w Miechowie została wzniesiona na miejscu pierwszego, romańskiego kościoła pierwszych bożogrobców[13]. Znajduje się na terenie wirydarza klasztornego, przy wschodnim ramieniu krużganku, skąd prowadzą do niej dwa wejścia. Lewe, główne wejście do kaplicy Bożego Grobu, ujęte jest wspomnianym już renesansowym portalem. Prawe jest natomiast nieco węższe i nie posiada obramienia.

Kaplica została założona na planie kwadratowym. Jej wnętrze posiada wymiary: ok. 6,80 x 7,00 m. Ściany są gładkie, zwieńczone tylko kamiennym gzymsem, wyłamującym się w narożach i tworzącym w nich nadwieszone, kwadratowe płytki zdobione od spodu rozetą[14]. Podobny, drobno profilowany gzyms stanowi optyczną podstawę gładkiej, eliptycznej w przekroju czaszy kopuły, z otworem latarni.

Ze względu na znaczny kult Grobu Pańskiego w czasach bożogrobców należy przypuszczać, że pierwotny wystrój wnętrza był bogatszy. Najprawdopodobniej ściany

były dekorowane polichromią, gdyż taka forma zdobienia kaplic grobowych w XVI w. była powszechnie stosowana. Kaplica jest pokryta eliptyczną kopułą bez bębna na pendentywach, z prymitywną latarnią. Posiada zewnątrz gładkie tynkowane ściany, które są pozbawione podziałów. Pomiędzy środkiem a zachodnią ścianą kaplicy usytuowano na jej głównej osi niewielki, sześcienny budyneczek, stanowiący właściwą kaplicę osłaniającą grób.

Wejście do kaplicy Bożego Grobu
z krużganku klasztornego (fot. Z. Sułek)

Wymiary grobu wynoszą: 2,24 m szerokości, 2,28 m długości, 2,57 m wysokości[15]. Miechowski Boży Grób ma formę zbliżoną do sześcianu, o profilowanym cokoliku i dwóch strefach ścian zwieńczonych wydatnymi gzymsami. W obu strefach trójdzielny podział pionowy tworzą prostokątne płyciny, wypełnione w wyższej strefie górnej wypukłymi rombami. Kwadratowe wnętrze budyneczku dostępne jest od frontu przez mały, przebity z lewej strony otwór. Jest ono nakryte stropem, malowanym prymitywnie w kasetony z rozetami. Wzdłuż prawej ściany stoi ozdobny, kamienny sarkofag. Wysoka drewniana nadbudowa, zwieńczona kopułką, ma charakter barokowy i pochodzi z 2. poł. XVIII w.

Architektoniczna dekoracja kaplicy i Bożego Grobu w Miechowie jest zaliczana do tzw. gotycko-renesansowego nurtu dekoracji architektonicznej, związanego z twórczością kamieniarzy nie pochodzących z Włoch, zatrudnionych przy pracach na Wawelu. Główny, charakterystyczny motyw dekoracji ścian miechowskiego Grobu przejęty został od Berrecciego, z elewacji zewnętrznych kaplicy Zygmuntowskiej. Motyw ten stanowią stojące romby, wprawione w jednolite, szerokie, profilowane ramy, flankowane tylko na narożach budyneczku z żłobkowanymi lizenami[16]. Ogólna dyspozycja układu miechowskiego Bożego Grobu, zwłaszcza zaś jego strefowy podział ścian wypełnionych płycinami, odpowiada z pominięciem apsydki kompozycji *Sepulchrum Domini* w kaplicy Rucellai przy kościele św. Pankracego we Florencji. Kompozycja ta została zredukowana przez miejscowych kamieniarzy. Niewątpliwie w Miechowie, podobnie jak na florenckim grobie, istniało pierwotnie zwieńczenie bryły grobu, najprawdopodobniej w formie kopułkowego tempietta. Należy także podkreślić zbieżność podstawowego wymiaru budowli Bożego Grobu we Florencji[17]. Trudno jest jednoznacznie wytłumaczyć tak dalekie podobieństwo

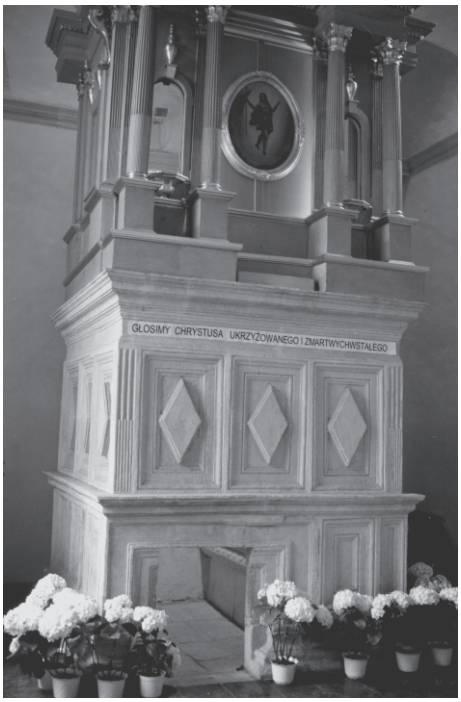

Kaplica Bożego Grobu w Miechowie – część dolna (fot. Z. Sułek)

miechowskiego do florenckiego *Sepulchrum Domini*, występujące zwłaszcza na tle odmiennego, rozpowszechnionego w tym czasie, naśladownictwa jerozolimskiego grobu. J. Łoziński[18] wysunął przypuszczenie, że to florentczyk Bartolommeo Berrecci podsunął ks. Tomaszowi z Olkusza, szkicowy projekt, którego realizację powierzono jednemu z grona nie włoskich kamieniarzy wawelskich. J. Samek[19] z kolei wykazał podobieństwo ogólnej sylwety grobu miechowskiego, przy założeniu, że osiemnastowieczna nadbudowa nawiązywała do pierwotnego zwieńczenia, z najstarszymi przedstawieniami kaplicy jerozolimskiej na płytkach z kości słoniowej z V w.[20] Istnieje zatem możliwość, że w Miechowie, podobnie jak i we Florencji, nawiązano ogólnie do typu reprezentowanego przez jakiś o wiele starszy, nie znany nam pierwowzór, który ukazywał kaplicę jerozolimską w jej stanie pierwotnym, przed przekształceniami średniowiecznymi.

Wydaje się wielce prawdopodobne, że właśnie miechowski klasztor bożogrobców posiadał taką podobiznę, a nawet, że mógł tam wcześniej istnieć jakiś stały grób[21]. E. Trajdos wysunął nawet przypuszczenie, że w Miechowie mógł istnieć Grób ruchomy, w typie późnogotyckich budyneczków na kółkach[22].

Elementem wyróżniającym miechowskie *Sepulchrum Domini* spośród współczesnych mu naśladownictw budowli jerozolimskiej (Bożego Grobu w Görlitz, Augsburgu i Florencji) jest jego usytuowanie – pośrodku kopułowej kaplicy. Nie ograniczono się tu do sparafrazowania mauzoleum Chrystusa, lecz stworzono także odpowiednik osłaniającej je rotundy *Anastasis*. Nadanie kaplicy miechowskiej centralno-kopułowego kształtu wiąże się niewątpliwie z oddziaływaniem wawelskich kaplic Berrecciego[23].

2.2. Grób Chrystusa w Miechowie, jako miejsce kultu tajemnicy Zmartwychwstania, w czasach bożogrobców

Kościół z kaplicą Świętego Grobu w Miechowie już od początku XIII w. był znanym ośrodkiem pielgrzymkowym. Do tego sanktuarium przez wieki pielgrzymowali zarówno wielcy i uczeni, jak i prosty lud, aby oddać cześć Męce, Śmierci

i chwalebnemu Zmartwychwstaniu Jezusa Chrystusa. Jego znaczenie podnosiły odpusty zastępcze, udzielone świątyni po opanowaniu Jerozolimy przez wyznawców islamu. Wierni, udający się do miechowskiej kaplicy Grobu Pańskiego, otrzymywali takie same odpusty, jakie zyskiwali pielgrzymi jerozolimscy. Przełożony bożogrobców miał przywilej przyjmowania świeckich osób do konfraterni Grobu Świętego, udzielony mu przez patriarchę Monocha w 1198 r., z pozwoleniem na noszenie insygnium kanoników – czerwonego, podwójnego krzyża[24]. Konfraterami byli wszyscy świeccy i duchowni dobroczyńcy kanonii miechowskiej, na czele z fundatorem klasztoru – Jaksą i jego żoną Agapią[25].

Kaplica Bożego Grobu w Miechowie – część górna (fot. Z. Sułek)

Bożogrobcy na terenie całej Europy prowadzili liczne hospicja przeznaczone również dla pielgrzymów podążających do Jerozolimy oraz innych sanktuariów. W swych znaczniejszych domach klasztornych kanonicy sami organizowali „zastępcze" sanktuaria pielgrzymkowe wokół kaplic Grobu Pańskiego i relikwii Drzewa Krzyża Świętego. Często otrzymywały one odpusty zbliżone do tych, które posiadała bazylika Grobu Chrystusa w Jerozolimie. Wprawdzie niewiele wiemy o działalności bożogrobców w pierwszych latach ich pobytu w Polsce, jednak możemy śmiało przypuszczać, że w Miechowie, położonym przy trakcie handlowym, powstało także hospicjum przeznaczone dla osób chorych i pielgrzymów. Prawdopodobnie bożogrobcy w Miechowie już w XII w. zorganizowali ośrodek kultu religijnego wokół kopii Grobu Chrystusa. Wskazuje na to wezwanie nowej świątyni klasztornej – Świętego Grobu oraz wiarygodna tradycja, według której Jaksa w 1163 r. przywiózł do Miechowa relikwie Ziemi Świętej. O tym, że do pierwszego kościoła bożogrobców przybywali licznie pielgrzymi, korzystający z odpustów związanych z Ziemią Świętą, świadczy niewątpliwie fakt, że ten pierwszy kościółek, poświęcony przez biskupa krakowskiego Gedeona na chwałę Grobu Świętego, okazał się w niedługim czasie po wybudowaniu za mały dla zwiększającej się liczby pielgrzymów. Dlatego w 1233 r. przystąpiono do budowy nowego kościoła, którego fragmenty murów znajdują się częściowo w dolnych kondygnacjach dzisiejszej świątyni. Kaplica Grobu Bożego – główny cel pielgrzymek – została w tym czasie połączona z krużgankami, w których ustawiono stacje Męki Pańskiej[26].

Należy podkreślić, że bogactwo klasztoru i przybywające do Grobu Chrystusowego pielgrzymki przyczyniły się do powstania u stóp miechowskiego konwentu bożogrobców miasta. Otrzymało ono w 1290 r. przywilej lokacyjny księcia Przemysława II[27].

Przez cały wiek XIII rycerstwo polskie ofiarowało konwentowi bożogrobców w Miechowie, w zamian za udzielone odpusty, bogate jałmużny. Wśród rycerstwa i duchowieństwa z Polski i zagranicy pielgrzymowała niegdyś do Miechowa m.in. królowa Jadwiga[28], a także Mistrz Wincenty Kadłubek i Jan z Kęt.

Bożogrobcy nadawali szczególnie uroczystą oprawę liturgiczną nabożeństwom w dni odpustowe, zwłaszcza w drugą Niedzielę po Wielkanocy, kiedy przypadało Święto Grobu Chrystusowego z przypisanym doń odpustem. W Miechowie obchodzono także uroczyście dzień 15 lipca, jako święto zdobycia Jerozolimy, zamienione następnie na święto poświęcenia kościoła Grobu Chrystusowego. Na uroczystości te przybywały corocznie rzesze pielgrzymów. Podobnie rzecz się miała w okresie Wielkiego Tygodnia.

Trudno jest stwierdzić, jak długo specyficzne dla Miechowa tradycje kultowe, związane historycznie z bożogrobcami, przetrwały w duszpasterstwie parafialnym. Najprawdopodobniej zanikły one wraz ze śmiercią ostatnich bożogrobców.

Podsumowując powyższe stwierdzenia, należy zaznaczyć, że Miechów, jako siedziba bożogrobców, zyskał sobie miano „Polskiej Jerozolimy", jako że sam był miejscem wielu pielgrzymek, szczególnie w okresie średniowiecza i nasilenia się wojen z muzułmanami.

2.3. Grób Chrystusa w Miechowie, jako miejsce kultu tajemnicy Zmartwychwstania w czasach współczesnych

Kult Grobu Chrystusa w Miechowie, jako miejsca tajemnicy Zmartwychwstania, jak wykazaliśmy, był żywy przez wieki. Po zakończeniu II wojny światowej sanktuarium miechowskie podlegało systematycznym pracom remontowym. W 1951 r. ówczesny proboszcz parafii Miechów ks. Jan Widłak poinformował Kurię Diecezjalną, że dawna kaplica Grobu Bożego przylegająca do krużganków została odrestaurowana i przygotowana do kultu religijnego. Ten długoletni proboszcz wyjednał także w 1957 r. prawo odpustu dla wiernych odwiedzających Grób Pana Jezusa w kościele miechowskim[29].

W 1962 r. bp Kaczmarek zapoczątkował przygotowania jubileuszu osiemsetlecia kościoła w Miechowie. W orędziu wystosowanym 6 maja do wiernych zwrócił się m.in. do parafian w Miechowie: „*Niech świadomość posiadania u siebie Grobu Pańskiego zwielokrotni troskę ojców i matek, wychowawców i opiekunów o religijne wychowanie młodzieży, by była wierna Chrystusowi* (...)"[30].

Należy zaznaczyć, że wielokrotnie do sanktuarium Bożego Grobu przybywał podczas swoich podróży do Warszawy i biskupich peregrynacji, ówczesny metropolita krakowski ks. kardynał Karol Wojtyła, a od 16 października 1978 r. papież Jan Paweł II.

Z wywiadu autora niniejszego artykułu z proboszczem miechowskiej parafii, księdzem kanonikiem Jerzym Gredką, wynika, że od momentu nadania w dniu 10 kwietnia 1996 r. przez Ojca Świętego Jana Pawła II tytułu bazyliki mniejszej kościołowi w Miechowie do świątyni tej przybywa coraz więcej pielgrzymek zorganizowanych. Są to grupy z całej Polski, jednak najwięcej pielgrzymów przyjeżdża z województwa śląskiego. Według danych miejscowego proboszcza, miechowskie sanktuarium Grobu Pańskiego odwiedzane jest w ciągu tygodnia przez kilka grup pielgrzymkowych. Niestety, jak na razie, w sanktuarium nie prowadzi się ich szczegółowego spisu, dlatego też nie można dokładnie określić, ilu pielgrzymów i turystów odwiedza rocznie miechowskie sanktuarium.

W 1983 r. Sanktuarium Grobu Bożego w Miechowie nawiedziła siedmiotysięczna pielgrzymka piesza z Tarnowa. Uczestnicy tej pielgrzymki, wędrując na Jasną Górę, zapoznali się podczas tego nawiedzenia z historią miejscowego Sanktuarium, a następnie wzięli udział w uroczystej Mszy św., przystępując do Komunii św. Dzięki staraniom obecnego proboszcza, księdza kanonika Jerzego Gredki, pielgrzymka ta, już tradycyjnie co roku, przechodzi przez Miechów, zatrzymując się na modlitwę z mieszkańcami Miechowa w dawnym kościele bożogrobców. Część uczestników tej pielgrzymki pozostaje na nocleg w Miechowie, uczestnicząc wieczorem w Apelu Maryjnym. Następnego dnia rankiem odprawiana jest Msza św., po której pielgrzymi wyruszają na dalszy pątniczy szlak. Należy zaznaczyć, że podczas tych nabożeństw kilka tysięcy pielgrzymów nawiedza przede wszystkim kaplicę Bożego Grobu, aby uzyskać odpust zupełny, który przysługuje każdemu, kto pomodli się w tym szczególnym miejscu sanktuarium.

W uznaniu znaczenia miechowskiego sanktuarium oraz dla większego ożywienia kultu Grobu Chrystusowego w Miechowie, biskup kielecki ksiądz Kazimierz Ryczan wydał w dniu 24 grudnia 1997 r. dekret erygujący Miechowską Kapitułę Kolegiacką przy Bazylice Mniejszej w Miechowie, która tym samym otrzymała także tytuł kolegiaty. Ceremonia inauguracyjna działalności Kapituły odbyła się 15 lutego 1998 r. w bazylice miechowskiej. Na wstępie ks. proboszcz i jednocześnie prepozyt Kapituły Jerzy Gredka odczytał dekret erekcyjny, a następnie złożył, w imieniu członków Kapituły, przed ks. bp. Kazimierzem Ryczanem wyznanie wiary. Poszczególni kanonicy, wywoływani imiennie, podpisali akt wyznania wiary i przysięgi, po czym zajęli miejsca w stallach. Warto w tym miejscu przypomnieć, że po raz ostatni Kanonicy Stróże Bożego Grobu zajęli te miejsca w 1819 r., kiedy to władze zaborcze, jak już wspomniano, rozwiązały zakon. Po tej ceremonii została odprawiona uroczysta Eucharystia, której przewodniczył ks. bp. Ordynariusz, a którą koncelebrowali nowo mianowani kanonicy.

Członkowie miechowskiej Kapituły Kolegiackiej, mając na uwadze sprawowanie bardziej uroczystych czynności liturgicznych, są zobowiązani przede wszystkim do rozszerzania wielowiekowego kultu Grobu Bożego w Miechowie. Wszyscy kanonicy gremialni mają obowiązek uczestniczenia w uroczystościach Grobu Bożego, a więc: w sobotę przed III niedzielą wielkanocną, w dniu 15 lipca (rocznica

konsekracji bazyliki), 3 listopada (rocznica ogłoszenia świątyni miechowskiej bazyliką) i 15 lutego (rocznica instalacji kapituły miechowskiej)[31].

Kolegium kapłanów, tworzących miechowską Kapitułę Kolegiacką, stanowi dziesięciu kanoników gremialnych, zwanych też rzeczywistymi oraz dowolna liczba, według uznania biskupa kieleckiego, kanoników honorowych, ściśle współpracujących z Kapitułą Kolegiatą. Strój kanonicki składa się z czarnej sutanny z obrzynkami i guzikami koloru fioletu rzymskiego, z fioletowego pasa, komży z podbiciem fioletowym, mucetu koloru czarnego z fioletowymi obrzynkami i guzikami z krzyżem miechowskim na lewej piersi, z czarnego biretu z fioletowym pomponem oraz pierścienia. Wszyscy kanonicy noszą na piersi dystynktorium, tzn. dawny order miechowski. Na jego awersie w części centralnej znajduje się wizerunek Chrystusa Zmartwychwstałego, natomiast na rewersie wizerunek Jaksy[32].

Z ostatnich wydarzeń sanktuarium Bożego Grobu w Miechowie na uwagę zasługuje fakt goszczenia w nim, w dniu 29 marca 1999 r., „Radia Maryja", w ramach „Pielgrzymki po ojczystej ziemi". Audycja z Miechowa rozpoczęła się modlitwą „Anioł Pański" w intencjach: Ojca Świętego, Ojczyzny i zmarłych. Następnie młodzież z miechowskich szkół średnich wystawiła montaż słowno-muzyczny pt. „*My głosimy Chrystusa Ukrzyżowanego i Zmartwychwstałego*". Po nim nastąpiła uroczysta Msza św., którą koncelebrowało kilkudziesięciu kapłanów. W uroczystości tej brały udział liczne grupy z całej Polski, m.in.: harcerze z Kielc, zespół folklorystyczny ze szkoły podstawowej z Jaksic oraz pielgrzymi z Buska Zdroju, Jasionnej, Jędrzejowa, Kielc, Olkusza, Pińczowa, Proszowic, Rybnika, Trzebini, Wolbromia[33].

Najważniejszym wydarzeniem w życiu bazyliki Bożego Grobu w Miechowie, od czasu ogłoszenia przez Księdza Prymasa Józefa Glempa *breve* papieskiego, były niewątpliwie ogólnopolskie uroczystości w 900-lecie zdobycia Jerozolimy i powstania Zakonu Bożogrobców, które odbyły się 17 kwietnia 1999 r. Na miechowskie uroczystości, obok najważniejszych dostojników kościelnych na czele z Prymasem Polski – kardynałem Józefem Glempem – i sześcioma innymi biskupami, przybyła marszałek Senatu Alicja Grześkowiak, marszałek województwa małopolskiego oraz przedstawiciele bożogrobców z kilku krajów świata na czele z kardynałem Carlo Furno – wysłannikiem Ojca Świętego Jana Pawła II i Wielkim Mistrzem Zakonu Rycerskiego Grobu Bożego w Jerozolimie. Przybyło także kilkudziesięciu rycerzy i dam w białych i czarnych płaszczach z krzyżami jerozolimskimi, członkowie miechowskiej Kapituły Kolegiackiej, władze powiatowe i miejskie, kilkudziesięciu dziennikarzy oraz kilka stacji radiowych.

Na tę wielką uroczystość przystrojono ołtarz w miechowskiej bazylice kwiatami o barwach narodowych i papieskich, a na prawo od niego pojawiła się flaga bożogrobców z krzyżem jerozolimskim. W homilii wygłoszonej podczas Mszy św. ksiądz Prymas powiedział o znaczeniu Zakonu w historii kościoła i kontaktów między narodami. Podczas tych uroczystości – Wielki Przeor na Polskę Zakonu Rycerskiego Grobu Chrystusa – kardynał Józef Glemp, przyjął w poczet rycerstwa dziewięciu kawalerów i jedną damę.

Przez cały rok w każdy dzień, a zwłaszcza w piątki, wiele osób odprawia indywidualnie Drogę Krzyżową i uczestniczy w wieczornej Mszy św. Największą frekwencją cieszą się nabożeństwa Drogi Krzyżowej, odprawiane w każdy piątek Wielkiego Postu. W każdą niedzielę Wielkiego Postu tłumy wiernych uczestniczą z kolei w nabożeństwie Gorzkich Żalów z kazaniem pasyjnym. Ponieważ główna uroczystość odpustowa wypada w Wielki Piątek, jej zewnętrzny obchód przeniesiony jest na III Niedzielę Wielkanocy. Można wtedy odprawić tylko jedną Mszę św. o Grobie Bożym. Formularz brany jest wówczas z *Supplementum do Mszału*, a oficjum brewiarzowe i Mszę św. uprzedza się w sobotę[34].

Ogromną popularnością nie tylko wśród miejscowych parafian, ale i także wiernych z innych parafii, cieszy się przede wszystkim liturgia Wielkiego Piątku, a zwłaszcza procesja z Najświętszym Sakramentem do Bożego Grobu. Od kilku lat tradycyjnie przewodniczy jej Ordynariusz Kielecki – ksiądz biskup Kazimierz Ryczan.

W 1999 roku uroczystości wielkopiątkowe, związane z kultem tajemnic Męki i Śmierci Jezusa Chrystusa, rozpoczęły się w bazylice Grobu Bożego w Miechowie o godz. 16^{00} Drogą Krzyżową na krużgankach dawnego klasztoru bożogrobców. O godz. 17^{00} rozpoczęła się liturgia Wielkiego Piątku, w czasie której księża wraz z chórem odśpiewali Ewangelię o Męce i Śmierci Chrystusa. Punktem kulminacyjnym uroczystości była adoracja Krzyża Świętego. Po niej nastąpił obrzęd Komunii Świętej, gdyż jest to jedyny dzień w roku w którym nie sprawuje się Mszy Św. Zakończeniem liturgii była procesja do Kaplicy Grobu Pańskiego z Najświętszym Sakramentem i figurą Chrystusa, którą niósł orszak, składający się z sześciu panien w białych sukniach. Figurę umarłego Chrystusa umieszczono tradycyjnie we wnętrzu Bożego Grobu. Po przeniesieniu *Sanctissimum* rozpoczęło się czuwanie i adoracja, które trwały do północy.

Elementy odnoszące się do wydarzeń wielkopiątkowych odnajdujemy także w barokowym wystroju wnętrza bazyliki miechowskiej. W nawie północnej znajduje się ołtarz, w którym umieszczony jest XVI-wieczny krzyż z wizerunkiem Chrystusa, a nad nim napis: „*Ecce Salvator mundi*" – „*Oto Zbawiciel świata*". Powyżej aniołowie trzymają atrybuty męki: trzcinę z gąbką nasączoną octem, włócznię, którą przebito bok Chrystusa i chustę z odciśniętą twarzą Zbawiciela. Pod krzyżem stoi Maryja i Jan. Idąc w kierunku chóru, spotykamy w bazylice postacie Weroniki i Longina – setnika, który przebił bok Jezusowi i wyznał: „*Prawdziwie, Ten był Synem Bożym*". Na filarze artysta umieścił Nikodema, który po śmierci Chrystusa przyniósł „*około stu funtów mieszaniny mirry i aloesu*". Po drugiej stronie znajduje się figura Józefa z Arymatei, który złożył ciało Mistrza w wykutym w skale grobie. Tak nawa boczna doprowadza schodami, poprzez krużganki do kaplicy Grobu Pańskiego.

Marzeniem księdza proboszcza miechowskiej parafii jest doprowadzenie do spotkania ważnych przedstawicieli Ministerstwa Kultury i Sztuki, władz wojewódzkich, konserwatora zabytków, przedstawicieli Kurii Biskupiej oraz władz miasta, aby wspólnie wszyscy zastanowili się i zdecydowali, w jaki sposób uratować resztę

zabytków w Miechowie, w tym wspaniały Dom Klasztorny. Ksiądz kanonik Jerzy Gredka planuje także do 2002 r., kiedy będzie obchodzona rocznica konsekracji świątyni odbudowanej po trzecim pożarze, całkowicie odnowić wnętrze bazyliki, przeprowadzić renowację ołtarzy i ambony, a także urządzić skarbiec w pomieszczeniach między sądem a kościołem.

Pragnieniem Kapituły Kolegiackiej w Miechowie i wszystkich mieszkańców parafii jest, aby miechowska Bazylika Grobu Pańskiego pełniła taką rolę, jak w czasach znamienitego zakonu bożogrobców, a więc ważnego centrum życia religijnego, kulturalnego i edukacyjnego. Wydarzenia, które miały miejsce w ostatnich czterech latach w miechowskim sanktuarium, są niewątpliwie znakiem, że Miechów – „Polska Jerozolima" po 180 latach, odzyskuje dawne znaczenie.

3. Sanktuarium Grobu Pańskiego w Przeworsku

Najcenniejszym obiektem sakralnym w Przeworsku – mieście położonym w woj. podkarpackim, na pograniczu Pradoliny Podkarpackiej i Pogórza Rzeszowskiego, nad rzeką Mleczką – jest, dawny kościół bożogrobców, obecnie parafilny pw. Ducha Świętego, słynący w całej diecezji przemyskiej z sanktuarium Grobu Pańskiego. Świątynia ta jest monumentalną, potężną budowlą gotycką, zbudowaną w latach 1430-1470 przez miechowitów w zachodniej części Starego Miasta, na dziedzińcu, tzw. „Kniazim Grodziszczu". Otoczona jest w połowie murami obronnymi i basztą z 1502 r., w połowie zaś murami klasztornymi i zabudową klasztorną.

Kościół jest wzniesiony z cegły, zewnątrz nietynkowany i ozdobiony zendrówką układaną w romby i krzyże. Jest on orientowany z przylegającą od strony zachodniej wieżą główną wysokości 40 m, która stanowi przedłużenie kościoła. Na wieży tej widnieje krzyż z podwójnymi ramionami. Jest on, jak już wspomniano, godłem bożogrobców[35], którzy zarządzali przeworską parafią przez cztery i pół wieku. Podobne krzyże umieszczone są na bocznych wieżach i w wielu miejscach w świątyni.

Staraniem ks. prałata Adama Ablewicza – proboszcza parafii przeworskiej w latach 1964-1989 – Ojciec Święty Jan Paweł II w dniu 29 grudnia 1982 r. nadał kościołowi pw. Ducha Świętego tytuł Bazyliki Mniejszej. Nadanie przeworskiej farze tego zaszczytnego tytułu podkreśliło szczególną wartość i rangę tej najstarszej w Przeworsku świątyni.

3.1. Kaplica Grobu Pańskiego w Przeworsku

Budowę kaplicy Bożego Grobu w Przeworsku rozpoczęto w 1697 r. Prepozytem konwentu przeworskiego bożogrobców był wówczas ks. Franciszek Chodowicz. Jest to kaplica w stylu renesansowym, zbudowana na rzucie kwadratu, z kopułą na pendentywach i opatrzoną wysmukłą latarnią. Została konsekrowana w 1727 r.[36] Różni się od powszechnie stosowanego w tym czasie typu kaplic głównie

Widok bazyliki pw. Ducha Świętego w Przeworsku - widok od strony południowej
(fot. M. Tonia)

dużymi rozmiarami oraz podciągnięciem wysoko murów w formie drugiej kondygnacji w miejsce bębna. Niewątpliwie zaważyła tu chęć umieszczenia wewnątrz, na wzór macierzystego klasztoru w Miechowie, kopii jerozolimskiego Grobu Chrystusa[37].

Wygląd przeworskiej kaplicy Grobu Pańskiego na przestrzeni wieków ulegał znacznym zmianom. Dotyczy to także w pewnej mierze samego Grobu Chrystusa. Z zachowanego do naszych czasów opisu kaplicy z 1755 r. wynika, że przylegała ona do lewej nawy kościoła. Centralne miejsce w kaplicy zajmował Grób Pański, posiadający w swym wnętrzu mensę ołtarzową, „dotąd nie konsekrowaną". Grób składał się z dwóch części: tzw. „Kaplicy Adama" i właściwej „komory grobowej". Tam znajdowała się wspomniana wyżej mensa ołtarzowa. Tylną ścianę Grobu stanowił wielobok, podzielony ślepymi arkadami wspartymi na kolumienkach. Płaski dach zwieńczyło drewniane tempietto o sześciu arkadach dźwigających kopułkę[38].

W kaplicy przy bocznych ścianach znajdowały się dwa ołtarze: z prawej strony ołtarz Zdjęcia Pana Jezusa z Krzyża, a z lewej ołtarz Nawiedzenia Grobu przez św. Marię Magdalenę. Na sklepieniu kaplicy namalowane były różne przedstawienia Grobu Chrystusowego. Na centralnej ścianie znajdował się obraz Chrystusa Zmartwychwstałego.

Kaplica Bożego Grobu w Przeworsku, widok zewnątrz, od strony zachodniej (fot. M. Tonia).

Po śmierci w 1846 r. ostatniego członka zakonu bożogrobców w Przeworsku, Kaspra Mizerskiego, kaplica przez okres następnych niemal 120 lat była praktycznie zapomniana. Dopiero w 1969 r., z inicjatywy ówczesnego ks. Prałata Adama Ablewicza, została przywrócona do dawnej świetności. W pierwszej kolejności uporządkowano podziemia z grobami książąt Lubomirskich. Sprowadzeni z Leżajska sztukatorzy odtworzyli wspaniałe sztukaterie kaplicy, wykonane przez Fryderyka Baumana. Ściany kaplicy zostały blichowane, tzn. otynkowane gipsem alabastrowym. Całość prac malarskich została wykonana w 1968 r., w kolorze kremowym i białym.

W trakcie prac renowacyjnych została odkryta spod warstwy tynku polichromia, obejmująca całą, północną ścianę kaplicy. Pochodzi ona z 1821 r. i przedstawia zmartwychwstałego Chrystusa. Stanowi piękne tło dla Grobu Pańskiego, podkreślając jednocześnie wymowę teologiczną Grobu jako miejsca zmartwychwstania. Polichromia ta jest dziełem N. Jopińskiego – miejscowego artysty.

Do wnętrza kaplicy Grobu Pańskiego w przeworskiej bazylice prowadzą odrzwia z czarnego marmuru, na których w górnej części znajduje się napis będący fragmentem proroctwa Izajasza: „*Et erit sepulchrum eius Gloriosum*" (Iz 11,10). Przejście zamyka barokowa krata o motywach roślinnych.

Kaplica posiada następujące wymiary: 13 m długości, 12 m szerokości i 27 m wysokości, licząc do szczytu wieńczącej kaplicę kopuły. Na osi arkady wejściowej znajduje się płaskorzeźba orła z rozpostartymi skrzydłami i przerzuconą girlandą z liści dębowych. Na końcach tej girlandy umieszczone są dwie tarcze herbowe z mitrami księżycowymi. Pierwsza z nich to tarcza z herbem Lubomirskich – Śreniawa bez krzyża, druga z herbem Czartoryskich – Pogoń litewska. Przy ścianach bocznych znajdują się dwa ołtarze: z lewej strony ołtarz Chrystusa Ukrzyżowanego ze srebrną koroną z przełomu XVII i XVIII w., z prawej Matki Bożej Pani Przeworskiej z XVIII w. Oba te ołtarze zostały odremontowane podczas renowacji kaplicy w 1968 r. Przy wejściu do kaplicy wiszą dwa obrazy pochodzące z XVI w. Pierwszy z nich przedstawia „Zdjęcie z krzyża", drugi natomiast „Złożenie do Grobu".

W części północnej kaplicy znajduje się kopia Bożego Grobu z Jerozolimy. Najprawdopodobniej wzorem dla przeworskiej kopii *Sepulchrum Domini* był relikwiarz w kształcie Grobu Jerozolimskiego, podarowany kardynałowi Andrzejowi Batoremu, ówczesnemu generałowi bożogrobców przez Karola Boromeusza, w 1584 r., podczas pobytu Batorego w Rzymie. Relikwiarz ten odzwierciedla wygląd Grobu Pańskiego w Jerozolimie, po renowacji dokonanej w 1555 r. przez franciszkanów. Należy więc przypuszczać, że przeworska budowla odzwierciedla stan architektoniczny Grobu Jerozolimskiego po wspomnianej renowacji.

Wejście do kaplicy Bożego Grobu w przeworskiej bazylice (fot. M. Tonia)

Boży Grób w kaplicy przeworskiej bazyliki został wzniesiony z cegły. Składa się z dwóch części: przedsionka, zwanego „Kaplicą Anioła" i właściwej komory grobowej. Komora grobowa jest znacznie szersza od przedsionka. Od strony zachodniej zamyka ją półkolista apsyda. Przedsionek posiada sklepienie krzyżowe, przy czym jego część zachodnia nie jest zasklepiona.

Ściany zewnętrzne dzieli czternaście pilastrów, dziesięć na części mieszczącej właściwy Grób oraz cztery na przedsionku. Pilastry na komorze grobowej są balasowo wybrzuszone, co upodobnia je do kolumn. Łączą się one za pomocą profilowanych arkad zamkniętych półkoliście[39]. Na ścianie zewnętrznej Grobu został wkomponowany złoty relikwiarz w kształcie krzyża jerozolimskiego, który zawiera kamień z Grobu Chrystusa w Jerozolimie. W trakcie wspomnianej renowacji został usunięty płaski dach nad komorą grobową wraz z wysoką, ośmioboczną latarnią z balustradą w dolnej części, zwieńczoną kopułką.

Przeworski Grób Pański, w porównaniu z innymi budowlami tego typu utworzonymi przez zakon bożogrobców, jak np. z miechowskim Sepulchrum Domini wykazuje wiele różnic architektonicznych. Wynikają one z faktu, iż Grób w Przeworsku, jak to było już wspomniane, odzwierciedla stan architektoniczny Świętego Grobu jerozolimskiego po remoncie franciszkańskim w 1555 r., natomiast monument w Miechowie – wygląd Grobu Pańskiego za czasów Konstantyna Wielkiego. Uproszczony rzut poziomy przy zachowaniu charakterystycznych proporcji, widocznych w bryle zewnętrznej, pozwala uznać Boży Grób w Przeworsku, niestety, za niezbyt wierną kopię jerozolimskiej budowli[40].

3.2. Grób Chrystusa w Przeworsku, jako miejsce kultu tajemnicy Zmartwychwstania

Kaplica Grobu Pańskiego w Przeworsku jest nie tylko cennym zabytkiem architektury, ale przede wszystkim jest miejscem kultu religijnego. Na przestrzeni trzech wieków istnienia przeworskiego *Sepulchrum Domini* kształtowały się różne formy kultu Bożego Grobu.

Krzewicielem kultu Grobu Pańskiego obok bożogrobców było w Przeworsku Bractwo Grobu Chrystusowego (*Confraternitas Sancti Sepulchri*). Zatwierdzenie Bractwa uzyskał 9 sierpnia 1659 r. o. Stanisław Racki – generał bożogrobców, gdy przebywał *ad limina* u papieża Aleksandra VII. W Przeworsku natomiast zaaprobował je biskup przemyski Stanisław Sarnowski 28 lipca 1660 r.[41] Propagowana przez miechowitów działalność Bractwa Grobu Pańskiego przyczyniła się do wzbogacenia i rozszerzenia kultu Świętego Grobu w całej parafii przeworskiej i okolicy. Głównym celem Bractwa Grobu Chrystusowego w przeworskim kościele bożogrobców było bowiem rozpamiętywanie tajemnicy Męki Pana Jezusa, a zwłaszcza złożenia Jego Ciała do Grobu. Członkowie Bractwa byli zobowiązani przystąpić do spowiedzi i Komunii św. w każdą ostatnią niedzielę miesiąca. Spowiedź ta była połączona z zyskaniem opustu zupełnego. W każdy piątek brali udział w nabożeństwie za zmarłych członków bractwa. We wszystkie niedziele, począwszy od Wielkanocy, aż do ostatniej niedzieli roku kościelnego, członkowie konfraterni uczestniczyli we Mszy św. wotywnej o Zmartwychwstaniu Pańskim, a raz w miesiącu w procesji do Grobu Pańskiego. Ich obowiązkiem było także odmawianie w domu lub w kościele *Godzinek o Grobie Chrystusa*. W każdą niedzielę Wielkiego Postu po południu „*przy grobie wielkopiątkowym odbywając czterdziestogodzinne nabożeństwo, ze świecami klęczeli*"[42]. Członkowie Bractwa korzystali m.in. z modlitewnika napisanego przez bożogrobca ks. Jakuba Radlińskiego. Zawierał on trienne, koronkę oraz wspomniane już *Godzinki o Grobie Chrystusa*, ułożone na wzór *Godzinek o Niepokalanym Poczęciu Najświętszej Maryi Panny*. Modlitewnik ks. Radlińskiego jest niewątpliwie świadectwem troski zakonu bożogrobców, aby cześć i kult Grobu Chrystusowego rozszerzała się wśród wiernych.

Należy zaznaczyć, że bożogrobcy w Przeworsku prowadzili w parafii i okolicy ożywioną działalność duszpasterską, charytatywną i oświatową. Przeworsk za czasów działalności tych kanoników był niejako metropolią dla całej okolicy. W działalności duszpasterskiej – poprzez katechezę i homilię – ożywiali życie religijne parafian i okolicznej ludności, budząc głównie nabożeństwa ku czci Świętego Grobu. Przez cztery wieki działalności duszpasterskiej organizowali pielgrzymki do Bożego Grobu, wzbogacone licznymi odpustami. Ten ruch pielgrzymkowy został zahamowany za rządów cesarza Józefa II, gdy Przeworsk znalazł się pod zaborem austriackim. W 1819 r. bowiem zakon bożogrobców uległ kasacji.

Po śmierci ostatniego członka zakonu bożogrobców, proboszcza przeworskiego ks. Kaspra Mizerskiego w 1846 r., duszpasterstwo w parafii przejęli księża

Kaplica Bożego Grobu w przeworskiej bazylice (fot. M. Tonia)

diecezjalni. Od tego momentu kult Grobu Chrystusa w Przeworsku został zredukowany do pobożności prywatnej. Kaplica Bożego Grobu została wówczas zamknięta. Nie odwiedzana przez parafian została niemal zapomniana. Dopiero w 1968 r. nastąpiło ożywienie kultu Bożego Grobu w Przeworsku. Przyczynił się do tego ks. prałat Adam Ablewicz. Z jego inicjatywy, jak już wspomniano, dokonano gruntownej renowacji kaplicy Świętego Grobu i przywrócono właściwą rangę kultu Grobu Pańskiego. Dzięki staraniom ks. Ablewicza, po ponad 120 latach przerwy, zaczęto na nowo obchodzić Święto Grobu Chrystusa. Dnia 20 kwietnia 1969 r., po całodziennej adoracji Najświętszego Sakramentu w kaplicy Bożego Grobu, ks. biskup Ignacy Tokarczuk, ordynariusz przemyski, dokonał inauguracji tego Święta. Po uroczystej procesji rezurekcyjnej ksiądz biskup odprawił pontyfikalną Mszę św. Od tego momentu święto Grobu Pańskiego obchodzone jest corocznie, tak jak w czasach bożogrobców w drugą niedzielę po Wielkanocy.

Przebieg tego święta jest następujący: po prymarii Najświętszy Sakrament zostaje wystawiony w Bożym Grobie, po czym rozpoczyna się całodzienna adoracja, zakończona po południu uroczystą procesją rezurekcyjną i Mszą świętą. Procesję rezurekcyjną, na którą przybywają licznie parafianie i pielgrzymi z całej diecezji, celebrans wraz z asystą rozpoczyna w kaplicy Bożego Grobu kilkuminutową adorację Pana Jezusa, ukrytego w Najświętszym Sakramencie. W tym czasie, miejscowy

Kaplica Bożego Grobu w Przeworsku, wystrój w Wielki Piątek 1999 r
(fot. M. Tonia)

chór parafialny „Echo" wykonuje starą antyfonę „*Gloria Tibi Trinitas*", którą w czasie procesji rezurekcyjnej śpiewali także bożogrobcy. Następnie, po okadzeniu Najświętszego Sakramentu, kapłan biorąc monstrancję, intonuje staropolską pieśń wielkanocną „*Wesoły nam dziś dzień nastał*". Wraz z tym śpiewem rozpoczyna się procesja wokół świątyni. Podczas trzykrotnego obejścia kościoła wierni wraz z chórem śpiewają pieśni wielkanocne. Procesję ubogaca także swą grą przeworska orkiestra. Kiedy procesja wchodzi do kościoła, chór śpiewa pieśń „*Zmartwychwstał Pan prawdziwie*". Procesję kończy błogosławieństwo Najświętszym Sakramentem. Po repozycji rozpoczyna się Msza św., którą tradycyjnie celebruje ojciec franciszkanin z drugiej parafii przeworskiej.

Największym uczestnictwem wiernych odznaczają się nabożeństwa odprawiane w trakcie *Triduum Sacrum*. Na uroczystości te przyjeżdżają wierni nie tylko z diecezji przemyskiej, ale także z różnych zakątków Polski. Liturgii wielkopiątkowej w przeworskiej bazylice od kilkunastu lat przewodniczy ks. bp Bolesław Taborski. Po Komunii Św. rozpoczyna się procesja z Najświętszym Sakramentem do kaplicy Bożego Grobu. W półmroku świątyni, przy odgłosie kołatek, wiedzie ona początkowo główną nawą, następnie okrąża niejako wewnątrz kościół poprzez nawę północną, południową i ponownie przez północną, aby zakończyć się w kaplicy Grobu Pańskiego. Podczas procesji chór odśpiewuje pieśni o Męce Pańskiej: *Dokądże spieszysz o Jezu zbolały, Pod Krzyżem, Ofiara Krzyża* i niezwykle wymowną *Opadła Święta Głowa*. Wśród asysty liturgicznej, uwagę zwraca grupa pięciu starszych ministrantów, ubranych w alby i opasanych czerwonym cingulum, którzy niosą narzędzia Męki Pańskiej: drabinę, włócznie, gąbkę oraz na trzech poduszkach: bicz, gwoździe z młotkiem oraz koronę cierniową. Podczas gdy procesja wchodzi do kaplicy Świętego Grobu, chór śpiewa *Pasję wg św. Mateusza* i pieśń *Jeruzalem*. Procesja kończy się odśpiewaniem przez biskupa modlitwy, po czym cała asysta z celebransem wraca do zakrystii, a wierni rozpoczynają śpiew wszystkich części *Gorzkich Żali*. Od momentu zakończenia procesji światła w całym kościele są wygaszone – oświetlony

Narzędzia Męki Pańskiej niesione podczas procesji w Wielki Piątek
(fot. M. Tonia)

jest jedynie Grób Pański. Adoracja Najświętszego Sakramentu wystawionego w ozdobnej monstrancji w kaplicy Grobu Bożego trwa w tym dniu do północy.

Nadanie przeworskiej świątyni tytułu Bazyliki Mniejszej przez papieża Jana Pawła II w 1982 r. było podkreśleniem rangi Bożego Grobu. Fakt ten jest pieczęcią Kościoła powszechnego położoną pod ten kościół jako Sanktuarium Pańskie, odgrywające tak wielką rolę w pracy duszpasterskiej i życiu parafialnym Przeworska.

4. Kaplica Grobu Świętego w kościele pw. śś. Piotra i Pawła w Nysie

Trzecia kaplica Grobu Chrystusa, związana z zakonem Kanoników Regularnych Stróżów Świętego Grobu Jerozolimskiego, znajduje się w kościele pw. śś. Piotra i Pawła w Nysie.

Ta najwspanialsza, barokowa świątynia nyska została zbudowana w latach 1720-1727. Kościół ten jest zorientowany, ze znacznym odchyleniem, murowany, z cegły i tynkowany. Założony na planie lekko wydłużonego prostokąta, składa się z jednej, szerokiej nawy trzyprzęsłowej z otwierającymi się do niej trzema parami kaplic. Prezbiterium od zewnątrz zamknięte jest trójbocznie, od wewnątrz zaś szerokim łukiem odcinkowym.

Kościół bożogrobców śś. Piotra i Pawła w Nysie należy do typowych dla Śląska rozwiązań architektury dojrzałego baroku. Kompozycja przestrzeni jest prosta i bardzo funkcjonalna, a wnętrze spokojne, monumentalne i rozległe. Należy podkreślić, że kościół ten zachował niemal pełne, bogate wyposażenie, mające ogromną wartość zabytkową. Składają się na nie przede wszystkim ołtarze i sprzęty kościelne, cykle obrazów sztalunkowych i zespół malowideł ściennych. Wnętrze zakrystii kryje z kolei liczne, cenne zabytki złotnictwa oraz szaty liturgiczne[43].

Kaplica mieszcząca Święty Grób znajduje się pod północną wieżą kościoła. Uzyskała ona wyjątkowe wyposażenie architektoniczne. W całości marmoryzowana, artykułowana jest pilastrami ozdobionymi złoconymi motywami cęgowo-wstęgowymi. W narożnikach przy oknie zawieszone są dwa drewniane kinkiety rokokowe z lustrami, a na ścianie zachodniej – lustro imitujące okno w regencyjnej ramie. Architektura ołtarza wiąże się tu ściśle z architekturą wnętrza. Na ołtarzu stoi rzeźba Matki Bożej Bolesnej[44]. We wnętrzu kaplicy wbudowano Grób Chrystusa. Jest on prostokątny, sklepiony kolebkowo, na zewnątrz pokryty urozmaiconą okładziną marmurową[45]. Do tego niskiego pomieszczenia prowadzi wejście, w którym umieszczono ozdobną, żelazną kratę z blaszanymi tablicami. Na tablicach tych przedstawieni są pielgrzymi przy jerozolimskiej Bazylice Grobu Pańskiego. Nad wejściem do Grobu znajduje się figura anioła unoszącego się w powietrzu, stanowiąca doskonały przykład barokowej rzeźby z drugiej ćwierci XVII w. W samym Grobie mieści się skromny ołtarz rokokowy. Na uwagę zasługuje tu figura Chrystusa, spoczywającego w oszklonej mensie[46]. Arkada wejściowa kaplicy północnej mieszczącej Grób Chrystusa, ujęta jest od zewnątrz bogatym, drewnianym obramieniem rokokowym. W dolnej partii znajdują się tu figury dwóch pielgrzymów i niewiasty (najprawdopodobniej św. Marii Magdaleny). Powyżej znajdują się narzędzia pasyjne oraz figury aniołów z krzyżem i kolumną. Zwieńczenie mieści płaskorzeźbioną scenę *Powtórnego przyjęcia przez Boga Ojca Baranka Eucharystycznego* w otoczeniu adorujących chórów świętych[47]. Należy zaznaczyć, że nyski Grób Chrystusa powstał pod wpływem *Sepulchrum Domini* w Miechowie, nie jest już zatem kopią jerozolimskiej kaplicy[48].

Z przeprowadzonego przez autora niniejszej pracy wywiadu, wynika że kaplica Grobu Chrystusa w Nysie nie jest miejscem, do którego pielgrzymują wierni. Kaplica odwiedzana jest jedynie i to nielicznie przez miejscowych parafian. Jej znaczenie oraz charakter nie są nawet wykorzystywane podczas *Triduum* Paschalnego, gdyż *Sanctissimum* w Wielki Piątek nie umieszcza się w tej kaplicy, lecz we wnęce prezbiterium. Nie można więc mówić o kulcie Grobu Chrystusa w tym nyskim kościele. Należy podkreślić, że obecna sytuacja wiąże się z kasatą klasztoru w 1810 r. przez władze pruskie. Wówczas to duszpasterstwo objęli księża diecezjalni, którzy zarzucili praktykowanie bogatych tradycji bożogrobców. Wskutek zaniedbania kultu Grobu przez księży diecezjalnych dla większości wiernych Boży Grób w Nysie kojarzy się tylko ze zwyczajem budowania Grobów wielkopiątkowych i w zasadzie został zapomniany.

Istnieje zatem potrzeba uświadomienia mieszkańcom Nysy, że w miejscowym kościele śś. Piotra i Pawła znajduje się jedna z trzech na terenie Polski kaplic Bożego Grobu. Byłby to niewątpliwie pierwszy, decydujący krok w ożywieniu kultu Grobu Pańskiego, a zapoznanie wiernych z bogatą tradycją kultu Bożego Grobu u bożogrobców zapewne kult ten by jeszcze wzmocniło.

5. Inne kaplice Grobu Chrystusa w Polsce

5.1. Kaplice Grobu Chrystusa na Śląsku

Szczególny kult Grobu Świętego rozwinął się w ciągu XV w. zwłaszcza na obszarze Europy Środkowej. Wykształcone pod wpływem mistyki późnego średniowiecza figuralne, architektoniczno-rzeźbiarskie wyobrażenia Grobu Pańskiego, związane z liturgią wielkotygodniową i dramatami pasyjnymi, a przybierające postać grobów niszowych lub przyściennych, bądź wolnostojących drewnianych struktur baldachimowych, nie nawiązywały swym kształtem do jerozolimskich budowli[49]. Jednocześnie, od początku XV w. notujemy drugą, głównie mieszczańską falę pielgrzymek do Ziemi Świętej. Jej następstwem były fundowane przez mieszczaństwo repliki Świętego Grobu i innych miejsc pasyjnych w Jerozolimie. Od tego czasu w całej Europie zaczęto licznie zakładać kalwarie oraz drogi jerozolimskie i budować kopie kaplic Grobu Chrystusowego, które sytuowano nie tylko we wnętrzu świątyń, ale także w otwartym krajobrazie. Takie osobne, wolno stojące kaplice Bożego Grobu, zachowały się także na obszarze Śląska, który po II wojnie światowej znalazł się w granicach Polski. Są to kaplice w Żaganiu, Głogówku i Potępie.

Pierwszą repliką Bożego Grobu w Jerozolimie, jaka powstała na Śląsku, jest kaplica Grobu Pańskiego w Żaganiu. Znajduje się ona w zachodniej części tego miasta, położonego w woj. lubuskim, w Borach Dolnośląskich, nad rzeką Bóbr.

Żagański Boży Grób powstał staraniem ówczesnego opata konwentu kanoników regularnych Jakuba II. W 1587 r. polecił on wykonanie pomiarów Bożego Grobu znajdującego się w Görlitz. Specjalnie wysłany w tym celu, żagański mistrz budowlany wykonał owe pomiary 20 października tegoż roku. Prace budowlane kaplicy rozpoczęto jednak dopiero w 1598 r.[50]

Opat Jakub zadecydował, że Grób Chrystusa zostanie wybudowany na cmentarzu, znajdującym się przy kościele Nawiedzenia NMP. W tym celu powiększył cmentarz poprzez zakup sąsiadujących z nim winnic. Takie usytuowanie żagańskiego Grobu Chrystusa sugeruje, że miało to być przede wszystkim miejsce kultu zmarłych i Zmartwychwstania Pańskiego.

Nie znamy dokładnej daty zakończenia budowy żagańskiego Bożego Grobu. Pewnym źródłem do jej bliższego określenia jest najstarszy napis na kaplicy Grobu. Data, którą jest on opatrzony – 1607 r., świadczy, że do tego czasu budowa była niewątpliwie ukończona.

W Żaganiu zostały wybudowane wszystkie budowle, które w Görlitz stanowią tzw. zespół Bożego Grobu, a więc: Kaplica Świętego Krzyża, Kaplica Bożego Grobu i Kaplica Namaszczenia. Do dnia dzisiejszego zachowały się jedynie dwie ostatnie kaplice.

Kaplica Bożego Grobu została zbudowana, jak już wspomniano, na cmentarzu, kilka metrów na północ od kościoła Augustianów. Budowla ta, podobnie jak w Görlitz, jest wzniesiona z ciosów piaskowca na rzucie kwadratu. Składa się z dwóch pomieszczeń: przedsionka – w części wschodniej i komory grobowej – w węższej części zachodniej, zamkniętej półkoliście. Kwadratowy przedsionek nakryty jest sklepieniem krzyżowym. Komora grobowa natomiast, zbudowana na rzucie prostokąta, sklepieniem kolebkowym. Oba pomieszczenia łączy przejście, które można pokonać tylko w pozycji zgiętej (klęczącej).

Od zewnątrz Grób w Żaganiu przedstawia się również jako kopia budowli w Görlitz. Znajdujące się od strony wschodniej wejście do kaplicy jest ujęte skromnym, późnogotyckim, ostrołukowym portalem. Elewację wschodnią dzieli załamujący się gzyms, symbolizujący rygle Grobu. Powyżej niego znajdują się trzy prostokątne płyciny (pieczęcie grobowe). Część zachodnią rozczłonkowuje siedem kolumn o kielichowych kapitelach, połączonych półkolistymi arkadami. Zwieńczenie ścian stanowi wydatny wałek w miejsce gzymsu. Na płaskim dachu znajduje się sześcioboczna latarnia, przykryta dwunastoboczną kopułką, otwierającą się ostrołukowymi arkadami wspartymi na wysmukłych kolumienkach[51]. W komorze grobowej stał sarkofag, na którym była złożona polichromowana statua przedstawiająca umęczone ciało Chrystusa. Prawdopodobnie także po obu stronach komory stały trzy figury przedstawiające biblijne niewiasty, które przyszły do Grobu namaścić ciało Zbawiciela[52].

Żagańska kaplica Bożego Grobu już od momentu jej ukończenia, czyli od początku XVII w., stała się miejscem pielgrzymek. Dowodem na to są napisy na ścianach kaplicy, które umieszczali pielgrzymi. Najstarszy z nich – to wspomniany już napis z 1607 r.: „*Hic fuit Daniel Rudolpho(s) Griphishagensis Pomeranus Ao. MDCVII*"[53] („*Tu pokutował Daniel Rudolfus z Gryfina na Pomorzu w roku 1607*"). Inne napisy to: „*Hans Hilbrandt 1610*", „*Hans Adam von Görlitz 1611*", „*Martin Domes 1624*", „*Lorentz Andreas Hans Heinss 1630*", „*Christoph Menzel 1634*", „*Mattheus Wimmer von Frankenstein*" i wiele innych. Także w okresie międzywojennym Grób Chrystusa w Żaganiu, zwłaszcza podczas Wielkiego Tygodnia, przyciągał rzesze wiernych[54]. Obecnie niestety nie jest już miejscem pielgrzymek, co więcej jest to obiekt niemal zupełnie nie znany poza kręgami lokalnymi.

Należy podkreślić, że kaplica Bożego Grobu w Żaganiu stanowi pierwszy przykład oddziaływania kaplicy Bożego Grobu w Görlitz na naśladownictwa Grobu Świętego na ziemiach położonych na wschód od tego miasta[55].

Drugą kaplicą Bożego Grobu w omawianej grupie jest kaplica Grobu Chrystusa w Głogówku. Należy ona do osobliwości tego kilkutysięcznego miasta w woj. śląskim, położonego w północnej części Płaskowyżu Głubczyckiego, nad Osobłogą

(lewy dopływ Odry). Ufundował ją hrabia Jerzy III Oppersdorf w 1634 r., w cztery lata po zbudowaniu w tym mieście Domku Loretańskiego. Kaplica jest usytuowana w narożu dawnego przedzamcza, z dojściem, poprzedzonym małym dziedzińczykiem, od ul. Zamkowej[56]. W 1714 r. została odnowiona, zmieniono wówczas jej fasadę zwieńczoną szczytem woltowym.

Kaplica Grobu Chrystusa w Głogówku nie zachowała się niestety w pierwotnym stanie, gdyż w 1822 r. spłonęła. W trakcie odbudowy nie odtworzono kopulastego zwieńczenia wieżyczki, będącej naśladownictwem jerozolimskiego pierwowzoru. Przez to ten skromny zabytek w dużej mierze utracił swoje cechy pierwotne[57]. W 1998 r. poddano kaplicę gruntownej renowacji i konserwacji, a także zamontowano instalację osuszającą mury kapliczne. Warto podkreślić, że w rzucie poziomym kaplica w Głogówku wykazuje bezpośredni związek z kaplicą Grobu Chrystusa w Jerozolimie[58].

Kaplica Grobu Chrystusa w Głogówku jest zbudowana na rzucie prostokąta zamkniętego pięciobocznie od strony zachodniej, barokowa z elementami neogotyckimi[59]. Wewnątrz znajdują się dwa pomieszczenia, mające żeglaste sklepienia jeszcze z czasów odbudowy w 1822 r. Pierwsze z nich, znacznie obszerniejsze, ma charakter kaplicy i jest przedsionkiem. Jest on zbudowany na rzucie stojącego prostokąta z półkulistą apsydą sklepioną hemisferycznie. Na środku przedsionka został usytuowany kamień przywieziony z Jerozolimskiej Góry Kalwarii. Na północnej ścianie znajdują się narzędzia Męki Pańskiej i krzyżyki zostawiane przez pielgrzymów. W ścianie naprzeciw wejścia do przedsionka znajduje się nisza z bardzo niskim wejściem do drugiego pomieszczenia, stanowiącego komorę grobową. Przejście jest tak niskie, że aby wejść do komory, należy przeciskać się na kolanach. Komora grobowa kaplicy w Głogówku jest zbudowana na planie kwadratu. Właściwy Grób, podobnie jak w Jerozolimie, znajduje się w ścianie północnej. Tu także znajduje się barokowa rzeźba Chrystusa w Grobie. Na zewnątrz zamknięcie wieńczą nadwieszone ostrołukowe arkady, na których widoczne są ślady sgraffitowej dekoracji o motywach rozet[60]. Szczyt wschodni kaplicy ma formy późnobarokowe. Kontrastem przyciemnionego, nastrojowego i małego wnętrza jest plac przed kaplicą, z którego wychodzi się na ulicę.

Kaplica Bożego Grobu w Głogówku, usytuowana w pobliżu kościoła franciszkanów, była od początku powstania celem nawiedzin przez pielgrzymów, którzy przybywali do sanktuarium Loretańskiego[61]. Ruch pielgrzymkowy do Domku Loretańskiego w Głogówku jest obecnie bardzo charakterystyczny jako forma oddawania czci Matce Bożej Loretańskiej. W oznaczone dni odpustowe do głogóweckiego sanktuarium podążają grupy pątników i procesje z bliższych i dalszych miejscowości, które również nawiedzają kaplicę Grobu Pańskiego.

Pod wpływem kaplicy w Głogówku powstała kaplica w miejscowości Potępa, w województwie śląskim, oddalonej ok. 18 km na pn.-zach. od Tarnowskich Gór. Została ona zbudowana w 1672 r. przez architekta Marcina Grochowskiego, z fundacji Leonarda Colonny[62]. Rzut poziomy kaplicy jest prostokątny, z pięciobocz-

nym zamknięciem od zachodu i w pewnym uproszczeniu powtarza plan kaplicy Bożego Grobu w Głogówku.

Kaplica Grobu Chrystusa w Potępie składa się z dwóch pomieszczeń. Pierwszym z nich jest prostokątny przedsionek zakończony apsydą i przykryty sklepieniem kolebkowym z lunetami. Jest on połączony wąskim przejściem z kwadratową komorą grobową o sklepieniu krzyżowo-kolebkowym. Od zewnątrz część zamknięta pięciobocznie i częściowo ściany boczne przedsionka są rozczłonkowane arkadami wspartymi pierwotnie na drewnianych kolumnach, zastąpionych w 1962-1963 murowanymi lizenami[63]. W ścianach północnych i południowych kaplicy znajdują się dwa wąskie, prostokątne okienka. Dach, który przykrywa kaplicę, jest niski, czterospadowy i zwieńczony prymitywną wieżyczką na sygnaturkę.

5.2. Kaplice Grobu Chrystusa wchodzące w skład kalwarii

Szczególnym przykładem odtwarzania miejsc związanych z Męką i Śmiercią Jezusa, w tym także Jego Grobu, były kalwarie. Po raz pierwszy kalwarie pojawiły się w Europie na początku XV w. Powstawały one z reguły na terenach przypominających swym ukształtowaniem położenie Jerozolimy. W Polsce istnieje także wiele kalwarii, z których najstarszą i najbardziej znaną jest Kalwaria Zebrzydowska.

Każda kalwaria zbudowana w Polsce w XVII-XVIII w. posiada kaplicę Bożego Grobu, która jest kopią lub stanowi trawestację Grobu Pańskiego w Jerozolimie. Nietrudno się więc dziwić, że najliczniejszą grupę kaplic Bożego Grobu w Polsce stanowią kaplice wchodzące właśnie w skład kalwarii.

Najstarszą z kaplic Grobu Pańskiego, wchodzących w skład kalwarii, jest kaplica w Kalwarii Zebrzydowskiej, założonej przez wojewodę krakowskiego Mikołaja Zebrzydowskiego na w 1602 r.[64] Wzorem dla niej była kaplica Grobu Chrystusa w Jerozolimie, przy wykreślaniu bowiem planu posłużono się modelem, który przywiózł z Jerozolimy dworzanin fundatora – Hieronim Strzała. Budowa kaplicy przypada na lata 1605-1609, a jej projektantem był, podobnie jak innych kaplic wznoszonych w tym czasie w Kalwarii Zebrzydowskiej, Paweł Baudarth z Antwerpii[65].

Kaplica Bożego Grobu w tej najstarszej kalwarii w Polsce zbudowana jest całkowicie z ciosu[66], na rzucie prostokąta z pięciobocznym zamknięciem od zachodu. Składa się z dwóch pomieszczeń: przedsionka i komory grobowej. Przedsionek zbudowany jest na rzucie zbliżonym do kwadratu ze ściętą apsydą od zachodu. Posiada on sklepienie krzyżowo-kolebkowe, od południa oświetla go prostokątne okno, a od wschodu i północy prowadzą do niego dwa wejścia. Przedsionek nie posiada żadnej dekoracji[67]. Właściwa komora grobowa jest kwadratowa, przykryta kopułą z latarnią. Oba pomieszczenia są połączone wąskim przejściem oraz umieszczoną powyżej szeroką arkadą zamkniętą półkoliście, zabezpieczoną kratą. Wewnątrz komory grobowej znajduje się drewniana mensa ołtarzowa z figurą leżącego Chrystusa, a na plafonie kopuły stiuki z uskrzydlonymi główkami aniołów[68]. Na zewnątrz – część zachodnia kaplicy, zawierająca komorę grobową, została podzie-

lona dziesięcioma toskańskimi kolumnami, które podtrzymują półkoliste arkady. Ponad tą częścią kaplicy, przykrytą spłaszczoną kopułą, wznosi się wysoka, sześcioboczna latarnia o zamkniętych półkoliście oknach, ujętych w arkady wsparte na jońskich kolumienkach[69]. Komorę grobową oświetla okno, półkolisto zamknięte, umieszczone w murze południowym oraz pośrednio latarnia kopuły.

Kaplica Grobu Chrystusa w Kalwarii Zebrzydowskiej nie stanowi, jak wykazały porównania, wiernej kopii pierwowzoru jerozolimskiego, zarówno pod względem wymiarów, jak i szczegółów. Najważniejszą z występujących różnic architektonicznych jest zastosowanie w tej kaplicy kopuły nad komorą grobową. Należy jednak zaznaczyć, że pomimo wielu różnic, silnie nawiązuje do oryginału w Jerozolimie.

W tym miejscu należy podkreślić, że kaplica Bożego Grobu w Kalwarii Zebrzydowskiej, podobnie jak i całe założenie, stała się wzorem dla innych kalwarii powstających w Polsce w XVII i XVIII w.

Pierwszy raz ten wzór został wykorzystany podczas zakładania Kalwarii Wejherowskiej, ufundowanej przez wojewodę malborskiego Jakuba Wejhera, na mocy zezwolenia biskupa włocławskiego Mikołaja Wojciecha Gniewosza w 1649 r.[70]

Kaplica Grobu Chrystusa w Kalwarii Wejherowskiej została wzniesiona staraniem Anny Konstancji Wejherówny, bratanicy fundatora, córki Mikołaja Wejhera, w latach 1651-1666[71]. Zbudowana z ciosu, wykonana została z piaskowca obrobionego w Krakowie. Zarówno w rzucie poziomym, jak i w elewacjach, jest wierną kopią kaplicy Bożego Grobu w Kalwarii Zebrzydowskiej. Kaplica wejherowska jest zbudowana na planie prostokąta pięciobocznie zamkniętego od zachodu. Składa się również z kwadratowego przedsionka, zasklepionego krzyżowo, który łączy się za pomocą szerokiej arkady z kwadratową komorą grobową przykrytą kopułą.

Od zewnątrz część mieszcząca komorę grobową rozczłonkowuje dziesięć kolumn połączonych półkolistymi arkadami. Czterospadowy dach wieńczy sześcioboczna latarnia o wydłużonych oknach, z archiwoltami wspartymi na jońskich kolumienkach, przykryta kopułką (nie komunikującą się z kopułą nad komorą grobową). W latarni tej mieści się posąg Chrystusa Zmartwychwstałego[72].

Już z końcem z XVII w. powstała kaplica Grobu Pańskiego należąca do Kalwarii w Wambierzycach, w Hrabstwie Kłodzkim, założonej w 1686 r.z fundacji Daniela von Osterberga[73]. Kaplica ta jest zbudowana na planie prostokąta zamkniętego półkoliście od zachodu. Składa się z dwóch pomieszczeń: przedsionka i komory grobowej, zbudowanych na rzucie kwadratu i połączonych wąskim przejściem. Zewnętrzne ściany części zachodniej rozczłonkowuje osiem półkolumn połączonych ostrołukowymi arkadami, dach natomiast wieńczy wysoka wieża na sygnaturkę[74]. Kaplicą Grobu Chrystusa w „Śląskiej Jerozolimie" opiekują się pielgrzymi z Gdańska, którzy posiadają do niej klucze. Dbają oni także o jej stan zewnętrzny, a przede wszystkim o wystrój podczas uroczystości odpustowych.

Kaplica Bożego Grobu, wchodząca w skład kalwarii na Górze Świętej Anny, powstała na początku XVIII w. Prace budowlane całej kalwarii, fundacji hrabiego

Jerzego Adama Gaszyna, trwały od 1700 do 1709 r., a projekt opracował Domenico Signo[75]. Kaplica została zbudowana na rzucie prostokąta, od zachodu zamkniętego pięciobocznie. Zawiera dwie kwadratowe przestrzenie, przedzielone łukiem segmentowym po rozszerzeniu w 1872 r. pierwotnego, węższego przejścia[76]. Część zachodnią stanowi komora grobowa przykryta kopułą, którą wieńczy latarnia o artykulacji jońskimi pilastrami, otwarta wysmukłymi oknami o łukach półkolistych. Część wschodnią przykrywa sklepienie klasztorne. Od zewnątrz na wielobocznym zamknięciu występują płaskie, ślepe półkoliste arkady, wsparte na dziesięciu pilastrach.

Dopiero w XVIII w. została wzniesiona kaplica Grobu Chrystusa należąca do kalwarii założonej jeszcze w XVII w. w miejscowości Pakość nad Notecią. Jej rzut poziomy zbliżony jest do prostokąta, wielobocznie zamkniętego od zachodu. Przedsionek w rzucie poziomym ma kształt trapezu, natomiast połączona z nim szeroką arkadą komora grobowa jest niemal kwadratowa, z właściwym grobem przy ścianie zachodniej. Zarówno przedsionek, jak i komorę grobową przykrywają sklepienia krzyżowe. Od zewnątrz cześć zachodnia została rozczłonkowana dziesięcioma pilastrami na wysokich postumentach, podtrzymującymi belkowanie. Dach kaplicy jest siodłowy, dosyć wysoki, ze szczytem od wschodu oraz sześcioboczną latarnią[77].

Wśród kalwarii znajdujących się w Sudetach najważniejsze miejsce zajmuje niewątpliwie kalwaria we wspomnianych już Wambierzycach. Drugie miejsce po niej zajmuje Kalwaria w Krzeszowie. Prace nad nią rozpoczęto w 1672 r., a stacje zlokalizowano na terenie starego cmentarza i w najbliższej okolicy Krzeszowa. Wchodzący w skład Kalwarii Krzeszowskiej Boży Grób znajduje się w kaplicy św. Marii Magdaleny, stanowiącej jedną ze starszych części kościoła opackiego, gdyż w 1672 r. opat Rosa poświęcił ołtarz na nowo wzniesionym Grobie Świętym. Kaplica św. Marii Magdaleny przylega od wschodu do mauzoleum Piastów Świdnickich, usytuowanego w prezbiterium kościoła pod wezwaniem Wniebowzięcia NMP. W 1677 r. grób został zniszczony podczas pożaru. Obecny grób został wzniesiony w 1738 r., w taki sposób, że stanowi wolno stojący budynek, połączony ze sklepionym obejściem[78]. Jego plan jest prostokątny, z częścią zachodnią nieznacznie węższą, zamkniętą pięciobocznie.

Składa się z dwóch pomieszczeń: komory grobowej i przedsionka, które w rzucie poziomym mają kształt zbliżony do kwadratu. Oba te pomieszczenia są połączone niskim przejściem. Po lewej stronie komory grobowej, której długość wynosi 2 m, został usytuowany ołtarz, a poniżej naturalnych rozmiarów figura Chrystusa, wyrzeźbiona w 1678 r. przez Jerzego Schröttera. Elewacje części zawierającej komorę grobową rozczłonkowuje dziesięć wydatnych kolumn, połączonych ostrołukowymi arkadami. Na zewnątrz, ponad dachem kaplicy św. Marii Magdaleny, występuje wysoka, sześcioboczna latarnia o wysmukłych kolumienkach, również połączonych ostrołukowymi arkadami[79+]. G. Dalman[80] (1922) wysunął pogląd, że kaplica Bożego Grobu w Krzeszowie w odniesieniu do planu, ukształtowania wnę-

trza, elewacji zewnętrznych i latarni wykazuje podobieństwo do oryginału jerozolimskiego, a także kaplicy w Görlitz. Lutsch natomiast twierdzi, że kaplica w Krzeszowie nie jest naśladownictwem kaplicy Grobu w Görlitz, lecz najwcześniejszym i najdokładniejszym z istniejących naśladownictw oryginału w jego stanie po 1555 r.[81]

Kaplica Grobu Pańskiego w Kalwarii Pacławskiej świadczy o tym, że myśl naśladowania Grobu Chrystusa utrzymała się do XIX w. Wprawdzie kalwaria w tej miejscowości, położonej 24 km na południe od Przemyśla, została założona w 1668 r., z inicjatywy Andrzeja Maksymiliana Fredry[82], ale sama kaplica Bożego Grobu została zbudowana – według kroniki klasztornej – dopiero w 1865 r. W rzucie poziomym bardzo wyraźnie wyodrębnia się czworoboczny przedsionek oraz węższa komora grobowa zamknięta pięciobocznie, od zewnątrz rozczłonkowana dziesięcioma przyściennymi kolumnami połączonymi za pomocą półkolistych łuków tworzących ślepe arkady. Część czworoboczną wieńczy wieżyczka na sygnaturkę o formach barokowych[83]. Wewnątrz kaplicy, na ścianie po prawej stronie, została umieszczona relikwia święta. Jest nią kamień z Bazyliki Grobu Chrystusa w Jerozolimie, przywieziony z Ziemi Świętej w 1977 r. przez ks. Jana Warchała i ofiarowany przez niego oraz przez parafian z Sarzyny franciszkanom w tej kalwarii. Kaplica Bożego Grobu w Kalwarii Pacławskiej jest, pomimo różnic i uproszczeń także kopią kaplicy Grobu Chrystusa w Kalwarii Zebrzydowskiej.

Kaplica Grobu Pańskiego w Kalwarii Pacławskiej jest ostatnią z grupy kaplic Bożego Grobu wchodzących w skład kalwarii na terenie Polski. Omówione kaplice są kopiami lub stanowią trawestacje Grobu w Jerozolimie.

6. Zakończenie

Sanktuarium Bożego Grobu w Jerozolimie, już od wczesnego średniowiecza, było źródłem inspiracji dla artystów tworzących jego kopie na kontynencie europejskim. Wyobrażenia i naśladownictwa Grobu Chrystusa powstawały m.in. w takich krajach, jak: Anglia, Francja, Hiszpania, Niemcy, Polska i Włochy. Jak zaznaczono na wstępie, kopiowano lub trawestowano różne elementy jerozolimskiego zespołu: sam sarkofag grobowy, komorę grobową, kaplicę Świętego Grobu, całą rotundę *Anastasis*, a nawet całe założenia Bazyliki Grobu Świętego w Jerozolimie. Wśród wielu kaplic Grobu Chrystusa w Europie kilkanaście znajduje się na terenie Polski. Bardzo często zdarzało się, że te kaplice stawały się sanktuariami i mogą być przykładem translokacji kultu Grobu Chrystusa. Głównymi krzewicielami tego kultu był Zakon Kanoników Regularnych Stróżów Grobu Jerozolimskiego. W trzech kościołach na terenie naszego kraju, należących niegdyś do bożogrobców, zachowały się kaplice Bożego Grobu. Są to: bazylika Grobu Bożego w Miechowie, bazylika Świętego Ducha w Przeworsku i kościół śś. Piotra i Pawła w Nysie. Kaplice Grobu Pańskiego w Miechowie i Przeworsku są obecnie Sanktuariami Pańskimi, do których corocznie przybywają licznie pielgrzymi. Oprócz tych dwóch sanktuariów Świętego Grobu, w Polsce występują także kopie Grobu Chrystusa, które

nie mają rangi sanktuarium. Do tej odmiennej grupy kaplic Bożego Grobu należą obiekty, które występują tylko na Śląsku (w Głogówku, Potępie i Żaganiu), oraz kaplice wchodzące w skład kalwarii, które stanowią najliczniejszą grupę.

Sanktuaria i kaplice Świętego Grobu to przede wszystkim miejsca kultu Męki i Zmartwychwstania Jezusa Chrystusa. Widoczne to jest zwłaszcza w okresie Wielkiego Postu oraz Wielkanocy, kiedy to przy tych kopiach jerozolimskiego Grobu gromadzą się rzesze wiernych, aby na modlitwie rozważać słowa: „*Nie ma Go tu, bo zmartwychwstał, jak powiedział*" (Mt 28, 6).

Przypisy:

[1] Iz 11,10 według Wulgaty; tłum. polskie: „*(...) i będzie grób jego sławny*".

[2] J. Łoziński, *Grobowe kaplice kopułowe w Polsce 1520-1620*, PWN, Warszawa 1973, s. 52.

[3] Tamże, s. 52.

[4] A. Jackowski,

[5] J. Łoziński,

[6] J. Samek,

[7] M. Tobiasz,

[8] M. Tobiasz, *Bożogrobcy w Miechowie (w 800-lecie sprowadzenia zakonu do Polski)*, "Nasza Przeszłość", XVII, Kraków 1963, s. 9.

[9] J. Szablowski w *Historii sztuki polskiej* kaplicę Bożego Grobu w Miechowie datuje na lata trzydzieste XVI w. *W Katalogu zabytków sztuki w Polsce* (t. 1: *Woj. krakowskie*, 1953, pod red. J. Szablowskiego, część tekstowa, s. 25) podano bardziej ogólne datowanie na pierwszą połowę XVI w.

[10] J. Łoziński, *Grobowe...*, dz. cyt., s. 48.

[11] J. Szablowski (red.), *Katalog...*, dz. cyt., s. 25.

[12] P. Pękalski, *O początku, rozkrzewieniu i upadku zakonu XX. Kanoników Stróżów Św. Grobu Jerozolimskiego*, Kraków 1867.

[13] M. Tobiasz, *Bożogrobcy w Miechowie ...*, dz. cyt., s. 13.

[14] J. Łoziński, *Grobowe...*, dz. cyt., s. 48-49.

[15] Tamże, s. 61, przyp. 58.

[16] Tamże, s. 50.

[17] Wymiary Grobu w kaplicy Rucellai przy kościele S. Pancrazio we Florencji wynoszą 2,25 x 4,10 m, wysokość (bez zwieńczenia) – 3,40 m; wymiary Grobu w Miechowie, jak już podano, wynoszą natomiast: 2,24 x 2,28 m (bez cokołu) – wysokość 2,57 m. Por. J. Łoziński, dz. cyt., s. 61, przyp. 58.

[18] Tamże, s. 55.

[19] E. Tajdos,

[20] J. Łoziński, *Miechowskie Sepulcrum Domini*, "Biuletyn Historii Sztuki" 1969, XXXI, 2, s. 161.

[21] Tamże.

[22] E. Trajdos, *Wit Stwosz inscenizatorem? Grupa rzeźb ruchomych i ich związki z teatrem średniowiecznym*, „Pamiętnik Teatralny" 1969, XIII, z. 4, s. 341-342.

[23] J. Łoziński, *Miechowskie...*, dz. cyt., s. 162-163.

[24] J. Kopeć, *Teksty oficjum Sacrosancti Sepulchri Hierosylymitani*, w: *Bożogrobcy w Polsce,* Warszawa-Miechów 1999, s. 81-82.

[25] Z. Piłat, *Fundator i fundacja klasztoru Bożogrobców w Miechowie*, w: *Bożogrobcy w Polsce*, dz. cyt., s. 36.

[26] M. Tobiasz, *Bożogrobcy w Miechowie...*, dz. cyt., s. 15.

[27] Tamże, s. 19.

[28] Pielgrzymka ta została potwierdzona w trakcie procesu kanonizacyjnego bł. Królowej Jadwigi. Informacja na ten temat została podana w „Gazecie Miechowskiej" (nr 78, 1999), gdzie przybycie królowej Jadwigi do Miechowa jest datowane w 1394 r., w okolicach świąt wielkanocnych.

[29] R. Renz, *Parafia Miechów w XX wieku. Życie społeczno-religijne*, w: *Bożogrobcy w Polsce*, dz. cyt., s. 257.

[30] Tamże, s. 258.

[31] J. Gredka, *Kapituła Kolegiacka w Miechowie*, „Gazeta Miechowska" 1998, nr 63-64, s. 13.

[32] Tamże.

[33] K. Kot, *Radio Maryja w Miechowie*, „Gazeta Miechowska" 1999, nr 78.

[34] R. Błaszczakiewicz i S. Wesołowski, *Sanktuaria Pańskie. Miechów*, w: W. Łydki (red.), *Sanktuaria Diecezji Kieleckiej*, Wydawnictwo „Jedność", Kielce 1990, s. 26-27.

[35] Godłem bożogrobców był jerozolimski krzyż z czterema krzyżykami po bokach, które oznaczały rany Chrystusa. Godłem zakonu w Polsce był natomiast podwójny, tzw. patriarchalny, czerwony krzyż na białym tle. Podobnie jak inne zakony rycerskie znak ten nosili bożogrobcy na czarnych płaszczach po lewej stronie. W. Kolak i J. Marecki, *Leksykon godeł zakonnych*, Wydawnictwo „ADI", Łódź 1994.

[36] J. Benbenek, *Eksponaty muzealne o dziejach Przeworska*, Towarzystwo Naukowe w Rzeszowie, 1983, s. 50.

[37] J. Samek, *Kruchta zachodnia kościoła Mariackiego w Krakowie (geneza kompozycji formalnej)*, „Prace z Historii Sztuki"1970, 8, s. 110.

[38] J. Łoziński, *Miechowskie...*, dz. cyt., s. 160.

[39] J. Samek, *Kruchta zachodnia...*, dz. cyt., s. 111.

[40] Tamże, s. 111.

[41] A. Ablewicz, *Kościół parafialny p.w. Ducha Świętego. Niegdyś prepozytura bożogrobców miechowskich w Przeworsku*, w: *Przeworskie Zapiski Historyczne*, t. 2., Towarzystwo Miłośników Przeworska, Przeworsk 1995, s. 122 i 125.

[42] J. Gacki, *Bożogrobcy*, „Przegląd Religijno-Moralny" 24 (1853), s. 250-251.

[43] J. Kębłowski, *Nysa,* 1972, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, s. 150.

[44] Tamże, s. 156-57.

[45] T. Chrzanowski i M. Kornecki, *Katalog zabytków sztuki w Polsce*, t. 7., *Województwo opolskie*, *powiat nyski*, Warszawa 1963, s. 107.

[46] J. Kębłowski, *Nysa*, dz. cyt., s. 157.

[47] Tamże, s. 144.

[48] J. Samek, dz. cyt., s. 111.

[49] J. Łoziński, *Miechowskie...*, dz. cyt., s. 157.

[50] G. Dalman, *Das Grab Christi in Deutschland*, „Dieterichische Verlagsbuchhandlung", Leipzig 1992, s. 104.

[51] J. Samek, *Kruchta zachodnia...*, dz. cyt., s. 112.

[52] G. Dalman, *Das Grab...*, dz. cyt., s. 104.

[53] Tamże, s. 104.

[54] M. Kwiatek, *Kaplica Bożego Grobu w Żaganiu*, Żagań 1996, s. 10.

[55] E. H. Lemper, *Kaplica Św. Krzyża i Święty Grób w Göörlitz*, "Roczniki Sztuki Śląskiej"1965, t. 3, s. 123.

[56] S. Barcik, *Sanktuarium Loretańskie w Głogówku. Kościół oo. franciszkanów. Przewodnik*, Głogówek.

[57] Tamże.

[58] G. Dalman, *Das Grab...*, dz. cyt., s. 108-109.

[59] T. Chrzanowski i M. Kornecki, *Katalog zabytków sztuki w Polsce*, t. 7, *Woj. opolskie, powiat prudnicki,* z. 12, Warszawa 1960, s. 37.

[60] S. Barcik, *Sanktuarium Loretańskie ...*, op. cit.

[61] Tamże.

[62] I. Rejduch-Samkowa, J. Samek (red.), 1968, *Katalog zabytków sztuki w Polsce*, t. 6., *Woj. katowickie, Powiat tarnogórski*, z. 12, Warszawa, s. 11.

[63] Tamże.

[64] A. Jackowski, *Pielgrzymowanie*, Wydawnictwo Dolnośląskie, Wrocław 1998, s. 193.

[65] J. Samek, *Kruchta zachodnia...,* dz. cyt.., s. 113.

[66] Kamień ciosowy znajduje w Polsce małe zastosowanie ze względu na małą w naszym kraju ilość odpowiedniego materiału. Używano go tylko w wyjątkowych przypadkach, do budowli okazalszych, a w przeważnej części tylko jako materiału do szczegółów architektonicznych i dekoracyjnych. Wybudowanie kaplicy Grobu Chrystusa wyłącznie z ciosu tłumaczy się z jednej strony szczególnym pietyzmem Mikołaja Zebrzydowskiego względem tej bądź co bądź najważniejszej kaplic spośród budowli kalwaryjskich, z drugiej zaś strony trudnością wykonania delikatnych szczegółów architektonicznych tej budowli z innego materiału. Por. J. Szablowski, *Architektura Kalwarii Zebrzydowskiej (1600-1702)*, „Rocznik Krakowski" 1933, t. XXIV, s. 42-43.

[67] Tamże, s. 30.

[68] M. Rudyk, *Kalwaria Zebrzydowska. Dróżki Kalwaryjskie*, Wydawnictwo Kartograficzne WITAŃSKI, Wydawnictwo OO. Bernardynów CALVARIANUM, Katowice 1998, s. 113.

[69] Tamże, s. 113-114.

[70] E. Z. Bilska, *Wejherowo,* w: A. Jackowski (red.), *Miejsca Święte Rzeczypospolitej. Leksykon*, Wydawnictwo Znak, Kraków 1998, s. 350-351.

71 J. Samek, *Kruchta zachodnia...,* dz. cyt., s. 114.

72 Tamże, s. 114-115.

73 Tamże, s. 115.

74 Tamże, s. 115.

75 E. Z. Bilska, I. Sołjan, Góra Świętej Anny, w: A. Jackowski (red.), *Miejsca Święte...,* dz. cyt., s. 86.

76 J. Samek, *Kruchta zachodnia...,* dz. cyt., s. 118.

77 Tamże, s. 118.

78 J. Samek, *Kruchta zachodnia...*, dz. cyt., s. 120.

79 Tamże, s. 120.

80 G. Dalman, *Das Grab...*, dz. cyt.

81 E. Lemper, *Kaplica ...*, dz. cyt., s. 123.

82 E. Z. Bilska, *Kalwaria Pacławska*, w: A. Jackowski (red.), *Miejsca Święte...,* dz. cyt., s. 116.

83 J. Samek, *Kruchta zachodnia...,* dz. cyt., s. 121.

Literatura:

Ablewicz A., 1995

Kościół parafialny pw. Ducha Świętego. Niegdyś prepozytura bożogrobców miechowskich w Przeworsku, w: *Przeworskie Zapiski Historyczne*, t. 2, Towarzystwo Miłośników Przeworska, Przeworsk, s. 105-129.

Barcik S.,

Sanktuarium Loretańskie w Głogówku. Kościół o.o. franciszkanów. Przewodnik., Głogówek.

Benbenek J., 1983

Eksponaty muzealne o dziejach Przeworska, Towarzystwo Naukowe w Rzeszowie.

Błaszczakiewicz R. i Wesołowski S., 1990

Sanktuaria Pańskie. Miechów, w: W. Łydki (red.), *Sanktuaria Diecezji Kieleckiej*, Wydawnictwo "Jedność", Kielce.

Bożogrobcy w Polsce (praca zbiorowa), 1999

Miechowskie Towarzystwo 1163 roku, Instytut Wydawniczy PAX, Warszawa-Miechów.

Chrzanowski T. i Kornecki M., 1963

Katalog zabytków sztuki w Polsce, t. 7, *Województwo opolskie*, *powiat nyski*, Warszawa, s. 104-108.

Chrzanowski T. i Kornecki M., 1960

Katalog zabytków sztuki w Polsce, t. 7, *Woj. opolskie, powiat prudnicki,* z. 12, Warszawa, s. 37.

Gacki J., 1853

Bożogrobcy, "Przegląd Religijno-Moralny", 24, s. 109-149, 221-256.

Gredka J., 1998

Kapituła Kolegiacka w Miechowie, "Gazeta Miechowska", nr 63-64, s. 13.

Jackowski A., 1998

Pielgrzymowanie, Wydawnictwo Dolnośląskie, Wrocław.

Kębłowski J., 1972

Nysa, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, s. 138-173.

Kolak W. i Marecki J., 1994

Leksykon godeł zakonnych, Wydawnictwo "ADI", Łódź.

Kot K., 1999

Radio Maryja w Miechowie, "Gazeta Miechowska", nr 78.

Kwiatek M., 1996

Kaplica Bożego Grobu w Żaganiu, Żagań.

Lemper E. H., 1965

Kaplica Św. Krzyża i Święty Grób w Göörlitz, "Roczniki Sztuki Śląskiej", t. III, s. 103-128.

Łoziński J., 1973

Grobowe kaplice kopułowe w Polsce 1520-1620, PWN, Warszawa, s. 8-61.

Łoziński J., 1969

Miechowskie Sepulcrum Domini, "Biuletyn Historii Sztuki", XXXI, 2.

Pękalski P., 1867

O początku, rozkrzewieniu i upadku zakonu XX. Kanoników Stróżów Św. Grobu Jerozolimskiego, Kraków.

Rejduch-Samkowa I., Samek J. (red.), 1968

Katalog zabytków sztuki w Polsce, t. 6, *Woj. katowickie, powiat tarnogórski*, z. 12, Warszawa, s. 11.

Rudyk M., 1998

Kalwaria Zebrzydowska. Dróżki Kalwaryjskie, Wydawnictwo Kartograficzne WITAŃSKI, Wydawnictwo OO. Bernardynów CALVARIANUM, Katowice.

Samek J., 1970

Kruchta zachodnia kościoła Mariackiego w Krakowie (geneza kompozycji formalnej), "Prace z Historii Sztuki", 8, s. 110-123.

Szablowski J., 1933

Architektura Kalwarii Zebrzydowskiej (1600-1702), "Rocznik Krakowski", t. XXIV, s. 1-118.

Szablowski J. (red.), 1953

Katalog zabytków sztuki w Polsce, t. 1, *Woj. krakowskie*, część tekstowa, s. 20-25.

Tobiasz M, 1963

Bożogrobcy w Miechowie (w 800-lecie sprowadzenia zakonu do Polski), "Nasza Przeszłość", XVII, Kraków, s. 5-60.

Trajdos E., 1964

Wit Stwosz inscenizatorem? Grupa rzeźb ruchomych i ich związki z teatrem średniowiecznym, "Pamiętnik Teatralny", XIII, z. 4, s. 341-342.

Sanctuaries and Chapels of the Holy Grave in Poland

(SUMMARY)

The Basilica of the Holy Grave in Jerusalem is one of the most important shrines in the Christian World and as such it has been a place of pilgrimage since the 6th century. At a certain stage the Basilica inspired architectural undertakings.

Images and copies of the Christ's Grave started to spread in all types of European art at the beginning of the Middle Ages. In the 15th century the cult of the Holy Grave was particularly strong in Central Europe. This period coincided with a new wave of pilgrimages to the Holy Land and the establishment of Calvaries and the 'Roads of Jerusalem'. As a consequence 'archaeological' copies of the Chapel of the Holy Grave, located not only inside churches, but also in the open countryside, appeared across Europe. From the 16th century onwards the graves are given beautiful architectural form and are located in various places within churches. In the 19th and early 20th centuries, when Poland had lost its independence, the Holy Graves became highly symbolic, with stress being laid on their patriotic and national elements. This tradition can also be observed today.

A very important part in the establishment of the custom of Holy Graves was played by the monastic order of the Sentinels of the Jerusalem Grave. Of a large number of Holy Grave chapels that belonged to the order three remain extant: the Holy Grave Basilica in Miechów, the Holy Spirit Basilica in Przeworsk and the St Peter and Paul Church in Nysa. Built in 1530s, the Chapel of Miechów is the oldest existing architectural representation of the Holy Grave in Poland and reflects the appearance of the Jerusalem Grave as it was at the time of the Emperor Constantine the Great. The *Sepulchrum Domini* of Przeworsk was built almost 200 years later and represents the Grave after the Franciscan repairs in 1555. Both sanctuaries are currently Lord's Sanctuaries and attract numerous pilgrims every year.

Along with the group of Holy Graves connected with the Order of the Sentinels of the Jerusalem Grave there are two other groups, different in nature. The first consists of separate chapels that are not connected to any larger complex of buildings. In Poland they can only be found in Silesia and have been inspired by the Lord's Grave in Goerlitz or directly by that in Jerusalem. They include the ones in Żagań, Głogówek and Potęp.

Chapels of the Holy Grave that belong to the second and most numerous group are part of Calvaries. The oldest of those is the chapel in Kalwaria Zebrzydowska, which inspired other Polish Calvaries established in the 17th and 18th centuries.

The sanctuaries and Holy Graves are primarily sites of the cult of the Passion and Resurrection of Jesus Christ. It can be seen particularly conspicuously during Lent and Easter, when crowds of believers gather to pray at the facsimiles of the Grave of Jerusalem.